

Stvaranje evolucijom: Darwin i neka suvremena teološka promišljanja

Ferbežar, Iva

Master's thesis / Diplomski rad

2025

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Catholic Faculty of Theology in Đakovo / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Katolički bogoslovni fakultet u Đakovu**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:120:209926>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-22**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Catholic Faculty of Theology](#)

SVUEČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU
KATOLIČKI BOGOSLOVNI FAKULTET U ĐAKOVU

**STVARANJE EVOLUCIJOM: DARWIN
I NEKA SUVREMENA TEOLOŠKA PROMIŠLJANJA**

Diplomski rad

Mentor:

Izv. prof. dr. sc. Boris Vulić

Studentica:

Iva Ferbežar

Đakovo, 2025.

SADRŽAJ

Sažetak.....	1
Summary.....	2
Uvod.....	3
1. DARWINOVA TEORIJA EVOLUCIJE.....	4
1.1. Temeljne postavke Darwinove selekcijske evolucije.....	9
1.2. Neodarwinizam.....	13
1.3. Čovjek u evoluciji.....	17
2. TEOLOGIJA STVARANJA PREMA JOSEPHU RATZINGERU.....	22
2.1. Bog stvoritelj.....	25
2.2. Stvaranje čovjeka.....	30
3. PROPITKIVANJE ODNOSA TEOLOGIJE STVARANJA I TEORIJE EVOLUCIJE U SUVREMENOJ TEOLOŠKOJ MISLI.....	34
3.1. Stvaranje i evolucija prema Josephu Ratzingeru.....	38
3.2. Na tragu promišljanja hrvatskog teologa Tončija Matulića.....	43
Zaključak.....	50
BIBLIOGRAFIJA.....	52

Sažetak

Stvaranje evolucijom: Darwin i neka suvremena teološka promišljanja

Odgovor na pitanje postanka svijeta, života i čovjeka pronalazi se u dva, naizgled nedodirljiva, pravca. S jedne strane odgovor na ovo pitanje kadra je dati prirodna znanost, točnije biologija koja svoju legitimnost zasniva na dokazima teorije evolucije. S druge strane odgovor se pronalazi u vjeri u stvaranje.

Diplomski rad bavit će se temom evolucije u svjetlu teologije stvaranja. Prvo je predstavljena Darwinova teorija evolucije koja je svojom pojavom i percepcijom potresla do tada poznatu i prihvaćenu kršćansku sliku svijeta prema kojoj vrste postoje u onom broju i obliku kakvima su na početku stvorene. Slijedom toga teologija stvaranja doživjela je egzodus pred prirodoznanstvenim dokazima evolucije. U drugom dijelu bit će prikazana teologija stvaranja Josepha Ratzingera koja „stoji“ kao poziv drugim teolozima na smjeli pristup ovoj temi. Na koncu, rad će prikazati usporedno promatranje teorije evolucije i teologije stvaranja kroz misli Josepha Ratzingera koje mogu poslužiti teolozima kao polazna točka u tumačenju stvaranja svijeta evolucijom. Isto tako, rad će predstaviti pitanje duše koje je kamen spoticanja u simbiotičkom pristupanju teoriji evolucije i teologiji stvaranja u svjetlu promišljanja hrvatskog teologa Tončija Matulića.

Ključne riječi: *postanak, teorija evolucije, teologija stvaranja, stvaranje evolucijom, duša, Joseph Ratzinger, Tonči Matulić.*

Summary

Creation by evolution: Darwin and some contemporary theological reflections

The answer to the question of the origin of the world, life and man can be found in two, seemingly untouchable, directions. On the one hand, the answer to this question is able to be given by natural science, more precisely biology, which bases its legitimacy on the evidence of the theory of evolution. On the other hand, the answer is found in faith in creation.

This paper will deal with the topic of evolution in the light of creation theology. First, Darwin's theory of evolution is presented, which, with its appearance and perception, shook the previously known and accepted Christian picture of the world, according to which species exist in the number and form in which they were initially created. Consequently, the theology of creation experienced an exodus in the face of natural scientific evidence of evolution. In the second part, Joseph Ratzinger's theology of creation will be presented, which stands as a call to other theologians to boldly approach this topic. At the end, the paper will present a comparative observation of the theory of evolution and the theology of creation through the thoughts of Joseph Ratzinger, which can serve theologians as a starting point in the interpretation of the creation of the world through evolution. Likewise, the paper will present the question of the soul, which is a stumbling block in the symbiotic approach to the theory of evolution and the theology of creation, in light of the thinking of the Croatian theologian Tonči Matulić.

Key words: *genesis, theory of evolution, theology of creation, creation through evolution, soul, Joseph Ratzinger, Tonči Matulić.*

Uvod

„Uvečer govorite: 'Bit će vedro, nebo se žari.' A ujutro: 'Danas će nevirijeme, nebo se tamno zacrvenjelo.' Lice neba znadete rasuditi, a znakove vremena ne znate.“ Ovo su Isusove riječi kojima se možemo poslužiti kako bismo pokazali problematiku teme ovoga rada. Zahvaljujući Darwinovoj teoriji evolucije danas čovjek uistinu može reći kako zna rasuditi znakove postanka svijeta. Prirodnoznanstvena otkrića vezana za teoriju evolucije u velikoj su mjeri neosporna. S druge strane, evolucija u svoj razvoj uključuje i čovjeka, tijelo te dušu, čiji postanak ostaje misterij prirodnoj znanosti. Osim toga, nameću se pitanja smisla, razuma, slobode, volje i svega duhovnog što izmiče materijalističko-evolucijskom objašnjenju. S obzirom na znanstvena dostignuća danas čovjek može rasuditi, iako ne sa sigurnošću, pitanja kada i kako su svijet i čovjek nastali, ali ostaju neodgovorena pitanja zašto i tko. Tu (ne)znanje prelazi u vjerovanje.

Diplomski rad podijeljen je u tri poglavlja. Prvo poglavlje prikazat će povijest nastanka Darwinove teorije evolucije, temeljne postavke iste koje je izložio u svojim djelima potkrepljenim dokazima te naknadno nastale neodarwinizme, one koji su prirodnoznanstveno pridonijele uobličanju Darwinove teorije, ali i one suvremene koje su se nepravedno instrumentalizirano služile istom.

U drugom poglavlju bit će opisana teologija stvaranja prema Josephu Ratzingeru. Dio ovog poglavlja predstavlja općenito teologiju stvaranja i ukazuje na problem njenog nestanka pred prirodnoznanstvenim otkrićima zadnjih stoljeća. S obzirom na važnost ove teološke grane prikazan je i poziv teozofa kojega je uputio Joseph Ratzinger u smjeru oživljavanja teologije stvaranja, jer ne možemo znati kamo idemo ako ne znamo odakle dolazimo.

U posljednjem će poglavlju najprije biti prikazano ozračje u kojemu bi se trebao odvijati dijalog između teologije i znanosti, vjere u stvaranje i evolucije. Osim toga predstaviti će se simbiotski govor stvaranja evolucijom Josepha Ratzingera kao i pitanje stvaranja ljudske duše tijekom evolucije prema mislima Tončija Matulića. Posljednje poglavlje pokazat će neispravnost stava: ili stvaranje ili evolucija, već da katolici mogu bez straha reći i stvaranje i evolucija pritom imajući na umu ispravan nauk o stvaranju ljudske duše i stav o smislenosti stvaranja svijeta.

1. DARWINOVA TEORIJA EVOLUCIJE

Darwinova teorija evolucije poznata je još pod nazivom ‘druga kopernikanska revolucija’ jer kao što se Zemlju nakon Kopernika više ne smatra središtem Sunčeva sustava, tako se i čovjeka nakon Charlesa Darwina, prema nekim stručnjacima, ne može smatrati središtem postojećega svijeta.¹

Još od vremena antike vodila se rasprava o stalnosti i promjenjivosti života. Budući da u antičko doba biologija nije postojala kao zasebna znanost o pitanjima postanka života, njegova razvoja i općenito razvoja svijeta bavila se filozofija. Kršćanstvo koje se pojavilo, oslonjeno na Bibliju, smatralo je kako svijet ima svoj početak, a sve pojedine vrste živih bića stvorene su u početku stvaranja takvima kakve su danas te su kao takve nepromjenjive. Takvo shvaćanje zadržalo se i bilo je opće prihvaćeno kako među neukim ljudima, tako i među prirodoslovcima sve do 19. stoljeća. Među prirodoslovcima koji su prijanjali uz to mišljenje bio je Isaac Newton, astronom, matematičar i fizičar koji je tvrdio da su svemirska tijela vječna i nepromjenjiva. Također je i Carl von Linné, švedski botaničar i taksonom, tvrdio kako su organske vrste nepromjenjive i da ih danas ima u točnom broju koliko ih je u početku stvorilo Vrhovno biće.²

Do kopernikanskog obrata došlo je nakon pojave Darwinovog glavnog djela *Postanak vrsta*. Dva milenija staro mišljenje srušilo se gotovo preko noći. Zbog jasnog argumentiranja široko je prihvaćeno uvjerenje da su se u prirodi dogodila pretvaranja jednih vrsta u druge i da se taj proces još uvijek odvija. Ovoga puta, proces se ne događa utjecajem zvijezda, nego po prirodnim zakonima.³ Sve do Darwinove teorije evolucije vladao je, religijski gledano, fundamentalistički kreacionizam prema kojemu je život nastao jednim, jedinstvenim Božjim stvarateljskim činom kojim je stvoreno mnoštvo živih vrsta u svojoj raznovrsnosti koje i danas poznajemo.⁴ U filozofskom smislu govorimo o fiksizmu.

¹ Usp. F. FACCHINI, *Izazovi evolucije. Sklad između znanosti i vjere*, Zagreb, 2011., 7.

² Usp. I. KEŠINA, *Stvaranje evolucijom*, Split, 2012., 31-36.

³ Usp. J. BALABANIĆ, *Postanak svijeta putem ontičkog prirasta* [predgovor], u: CH. DARWIN, *Postanak vrsta*, Zagreb, 2000., 7-8.

⁴ Usp. I. KEŠINA, *Stvaranje i evolucija*, u: *Bogoslovska smotra* 76(2006.)2, 363-394., ovdje 376.

Darwin o napuštanju kreacionizma govori sljedeće:

„Iako su mnoge stvari još nejasne, i još će dugo biti nejasne, unatoč tome, nakon najozbiljnijeg proučavanja i nepristrana rasuđivanja za koje sam sposoban, ja više ne sumnjam da je gledište koje je donedavno zastupala većina prirodoslovaca, i koje sam i sam ranije zastupao – naime da je svaka vrsta bila neovisno stvorena – pogrešno. Potpuno sam uvjeren da vrste nisu nepromjenjive, nego da su vrste, koje pripadaju takozvanim istim rodovima, po ravnoj lozi potekle od nekih drugih, obično izumrlih vrsta, onako kao što priznati varijeteti bilo koje vrste potječu od te vrste.“⁵

Nasuprot dotada uvriježenog razmišljanja prema darvinističkom konceptu promatranja nastanka svijeta čovjek je na Zemlji slučajno, stjecajem okolnosti koje su se ostvarile putem prirodnih zbivanja. Zemlja je pak planet koji je pružio povoljne uvjete za razvoj inteligentnog oblika života.⁶

Darwin je, čini se, bio dvosmislen i podijeljen u svojim stavovima. S jedne strane njegova teorija veliča slučajnost, a s druge strane govorio je o Stvoritelju. Samim time što je negirao postojanje plana u prirodi, odbacio je planera. Pred svojim prijateljima izražavao je mišljenje da nadnaravno upletanje u evoluciju biljaka i životinja, kao i pri samom nastanku života, ne samo što je nepotrebno već je i nedopustivo.⁷

S druge strane Darwin je vjerovao, barem u trenutku pisanja svog krucijalnog djela *Postanak vrsta*, da znanost nije jedini izvor spoznaje svijeta i čovjeka. Prikazao je evoluciju kao djelo prirode, ali i kao djelo Stvoritelja koji je stvarao putem prirodnih zakona.⁸

„Uistinu veličanstvena je pomisao da je Stvoritelj klicu svega živoga što nas okružuje udahnuo samo manjem broju formi ili samo jednoj jedinoj formi, i da se je, dok se naš planet prema strogim zakonima vrti oko svoje osi, iz tako jednostavnih početaka razvio jedan niz čudesno lijepih formi, a taj razvoj traje i sada.“⁹

⁵ CH. DARWIN, *Postanak vrsta*, Zagreb, 2000., 12.

⁶ Usp. F. FACCHINI, *Izazovi evolucije*, 7-8.

⁷ Usp. I. KEŠINA, Vjera i nevjera u životu i djelu Charlesa Darwina, u: *Crkva u svijetu* 37(2002.)3, 296-319., ovdje 305.

⁸ Usp. J. BALABANIĆ, Bog Stvoritelj u djelu Charlesa Darwina, u: *Nova prisutnost* 7(2009.)3, 351-371., ovdje 353.

⁹ Citirano prema: I. KEŠINA, Vjera i nevjera u životu i djelu Charlesa Darwina, 306.

Ipak, svojom iznesenom teorijom nije htio stati na put vjeri što je i sam vrlo jasno potvrdio u šestom izdanju knjige *Postanak vrsta*: „Ne vidim opravdana razloga zašto bi pogledi izneseni u ovoj knjizi vrijeđali ičije vjerske osjećaje.“¹⁰ Nastavno na to citirao je jednog svećenika koji mu je pisao kako je on postupno uvidio da je jednako uzvišen pojam Bog u slučaju kada čovjek vjeruje da je On stvorio tek nekoliko prvotnih oblika koji su sposobni razvijati se sami od sebe u druge potrebne oblike, kao i kada čovjek vjeruje da je Bog morao poduzimati nove čine stvaranja kako bi popunio praznine nastale djelovanjem Njegovih zakona.¹¹ Ova ideja predstavlja spoj vjere i znanosti gdje se Bog ne promatra samo kao onaj koji direktno intervenira već se Boga poima kao vrhovnog tvorca zakona prirode. Na taj način evolucija je shvaćena kao alat putem kojega je Bog kreirao svijet i čovjeka.

Bez obzira što je svojoj teoriji dodao znanstvenu ozbiljnost i sam je priznao kako postanak vrsta ostaje tajna nad tajnama.¹²

O tome da je vjerovao da znanost nije jedini izvor spoznaje čovjeka i svijeta govori i intonacija početka prvog i trećeg izdanja Darwinova glavnog djela u kojem kao prvotne izdvojene misli navodi one Williama Whewella, Francisa Bacona i Josepha Butlera:

„No, što se tiče materijalnog svijeta, možemo dokučiti barem toliko da se događaji ne zbivaju izravnim zahvatima Božje moći, koja bi se primjenjivala u svakome pojedinom slučaju, nego provedbom općih zakona (Whewell, *Bridgewater Treatise*).

Jedini pravi smisao riječi „prirodno“ znači uspostavljeno, utvrđeno ili sredeno; naime, ono što je prirodno jednako toliko zahtijeva i pretpostavlja inteligentnog činitelja, koji ga čini takvim, tj. koji ga proizvodi neprekidno ili u stanovitim trenucima vremena, koliko to zahtijeva ono što je nadnaravno ili čudesno da bi se dogodilo jedanput (Butler, *Analogy of Revealed Religion*).

Prema tome, da zaključimo, neka nitko u pomanjkanju razboritosti ili u lažnoj skromnosti ne pomisli i ne ustvrdi da čovjek može previše istraživati ili da može biti predobro upućen bilo u knjigu Božje riječi bilo u knjigu Božjeg djela, u teologiju ili

¹⁰ CH. DARWIN, *Postanak vrsta*, 375.

¹¹ Usp. *isto*, 375.

¹² *Isto*, 9.

u filozofiju; naprotiv; neka se ljudi trude da u jednome i u drugome postižu neprekidan napredak ili upućenost (Bacon, Advancement of Learning).¹³

To ne treba čuditi jer je Darwin, prije nego li je postao poznati prirodoslovac, bio teolog. Naime, njegov otac ga je, nakon što je odustao od studija medicine u Edinburghu, savjetovao da postane anglikanski svećenik. Charles Darwin završio je studij teologije u Cambridgeu 1831. godine s tom nakanom, no nije postao svećenik jer su ga kamenje, biljke i životinje više privlačili. Još za godine studija u Edinburghu sprijateljio se s mnogim prirodoslovcima u okviru *Plinian Societyja*, čijim je postao članom. Tu je stekao prve biološke spoznaje i počeo se sve više zanimati za geologiju. Ironično je, kako su to primijetili autori Hösle i Illies, da je čovjek koji je više od Galileia potresao do tada poznatu i prihvaćenu kršćansku sliku svijeta po zanimanju bio teolog.¹⁴

Sam Darwin govorio je da je želja njegovog oca umrla kada je napustio Cambridge i iste godine u prosincu otišao na brod *Beagle*. U svojoj autobiografiji napisao je kako mu je to putovanje bilo najvažniji događaj u životu i da je upravo ono odredilo njegovo nastojanje. Na to je putovanje pošao zahvaljujući svome prijatelju Henslowu koji je preporučio Darwina kapetanu broda *Beagle* Robertu Fitzroyu koji se spremao na put oko svijeta sa zadaćom preciznijeg kartografiranja Južne Amerike, a na brod je primao jednog prirodoslovca. Kada se *Beagle* otisnuo od Engleske obale započelo je oblikovanje jednog teologa u prirodoslovca od zanata, a taj zanat nije izučio u kabinetu nego u otvorenoj prirodi. U pet godina putovanja Darwin je proveo brojna istraživanja i pokuse na kojima je utemeljio svoju teoriju evolucije.

Za svoju teoriju nastojao je prikupiti što više podataka, a o tome svjedoči da je 1842. imao skiciranu verziju svoje teorije, a tek je 1859. godine izašlo glavno Darwinovo djelo pod naslovom *Postanak vrsta putem prirodnog odabira ili očuvanje povlaštenih rasa u borbi za život*.¹⁵ Usprkos tomu što je djelo objavljeno, sam je bio mišljenja da nije potpuno. Smatrao je kako bi mu za dovršetak trebale još dvije do tri godine, ali zbog zdravstvenih razloga dao

¹³ Citirano prema: J. BALABANIĆ, Bog Stvoritelj u djelu Charlesa Darwina, 354.

¹⁴ Usp. I. KEŠINA, *Stvaranje evolucijom*, 45-46.

¹⁵ Usp. *isto*, 46-51.

se nagovoriti objaviti ga.¹⁶ Osim što je ovo djelo najznačajnije Darwinovo djelo, ovo je i jedna od najutjecajnijih knjiga 19. stoljeća.

Polazeći od ideje da sve živo proizlazi iz istog korijena, sama od sebe nametnula se misao da i čovjek pripada toj zajednici živih oblika te da se njegova vrsta „razvila“ od neke životinjske vrste. Onda je jasno da se Darwin nije zadržao samo na proučavanju razvoja životinjskog svijeta već je rezultate do kojih je došao primijenio i na čovjeka. Godine 1871. objavljeno je njegovo djelo *Podrijetlo čovjeka*. U tom djelu Darwin objašnjava kako se ni čovjeka, usprkos različitosti od drugih, ali ipak kao živog bića, ne može izuzeti iz sveopćeg prirodnog zbivanja, napretka i razvoja. Mišljenja je kako i čovjek podliježe općim zaključcima kao i svako drugo živo biće.¹⁷ Postanak čovjeka, odnosno pretvaranje životinje u čovjeka također je tumačio odabiranjem, ali to nije bila borba za hranu već borba za ženku. Onaj najljepši i najpametniji mogao je osvojiti ženku što je rezultiralo velikim potomstvom. Dakle, mišljenja je kako se čovjek spolnim odabiranjem razvio iz životinje.¹⁸

Misao o samodostatnoj i stvaralačkoj prirodi nije nova. Nalazimo ju u različitim oblicima kako u antici kod predsokratskih filozofa prirodoslovaca, tako i u modernom dobu. Ako oblikovanje života na zemlji tumačimo na način samonastanka, u nakupljanju atoma i molekula stvaranje nije potrebno. Evolucija je činjenica. Ona je niz prošlih događaja koje znanost razotkriva. Kao takva postavlja mnoga pitanja, ali nije riječ tek o pukoj znatiželji. Evolucija je ključ razumijevanja živih bića. Ključno pitanje koje se postavlja jest je li čovjeka oblikovala samooblikujuća priroda ili su čovjekova evolucija i njegov život na Zemlji povezani s nekim bićem koje je veće od njega.¹⁹

U 19. stoljeću evoluciju su prihvatili mnogi znanstvenici. Tome u prilog išli su paleontološki podatci koji su obogaćivali poznavanje povijesti života, ali ono što je pobudilo slutnje o evoluciji bile su morfološke sličnosti među živućim vrstama. Darwin i istodobno, ali neovisno o njemu, Wallace otkrili su načine na koje se evolucijski proces odvija prirodnim odabirom u prirodi u različitim vrsta.²⁰ Alfred Russel Wallacea bio je engleski istraživač koji

¹⁶ Usp. CH. DARWIN, *Postanak vrsta*, 9.

¹⁷ Usp. ISTI, *Podrijetlo čovjeka i odabir ovisan o spolu*, I, Zagreb, 2007., 1.

¹⁸ Usp. *isto*, 175-180.

¹⁹ Usp. F. FACCHINI, *Izazovi evolucije*, 8-10.

²⁰ Usp. *isto*, 11-12.

je u svom razmišljanju o raznolikosti živih bića došao do istog zaključka prirodnog odabira do kojega je došao i Darwin. To da su došli do istih zaključaka, neovisno jedan od drugoga, potvrđuje i Darwin u uvodu svoje knjige *Postanak vrsta*. Wallace je o svojim znanstvenim postavkama napisao članak i zamolio je Darwina da ga preda u *Linnean Society*.²¹ Londonsko Lineansko društvo najstarije je svjetsko aktivno društvo posvećeno prirodopisu osnovano 1788. godine.²² Na prijedlog drugih Darwin je predao svoj rukopis zajedno s Walleceovim člankom Londonskom Lineanskom društvu, a oba su pročitana na njihovoj sjednici. Zanimljivo je da objavljeni članci nisu izazvali nikakvu pozornost ondašnje znanstvene javnosti.²³

U govoru o evoluciji često se spominju karike koje nedostaju tzv. *missing links*. One privlače pozornost znanstvenika jer njihova odsutnost s jedne strane ide u korist onima koji nastoje osporiti ovu teoriju, a s druge strane pronalazak novih fosila koji se mogu staviti na mjesto nedostajućih karika raduje pristaše evolucije. Iako u puno slučajeva nije lako stvarati pretpostavke o rodbinskim vezama i nezamislivo je rekonstruirati metamorfozu neke vrste, u nekim pak slučajevima fosili omogućuju prilično dobru prezentaciju. Na primjer, evolucija konja rekonstruirana je pomoću pripadnika roda *Hyracotherium* koji je živio prije 55 milijuna godina, do danas poznatog roda *Equus*. Konji su evoluirali, između ostaloga, na način da su oni najstariji s četiri prsta bili mali i živjeli su u šumskom okolišu, a kada su prešli na otvoreni okoliš savane ili stepe reducirali su im se prsti tako da današnji konj ima samo jedan prst. U nekim linijama evolucija je zastala i danas pronalazimo identične oblike kao u prošlosti.²⁴

1.1. Temeljne postavke Darwinove selekcijske evolucije

Temeljno pitanje koje si je Darwin postavljao bilo je tko ili što vrši odabir u prirodi. Za Darwina je stvaranje neupitno, ali želio je doći do odgovora zašto je sve stvoreno, koja je svrha stvaranja. Do odgovora je došao čitajući djelo *Essay on the Principles of Population*, stručnjaka za nacionalnu ekonomiju, Thomasa Roberta Malthusa. Naime, Malthus je razvio teoriju o nejednakom rastu stanovništva i opskrbi prehrambenim namirnicama. Drugim

²¹ Usp. I. KEŠINA, *Stvaranje evolucijom*, 50.

²² Usp. <https://www.linnean.org/the-society> (pristupljeno: 20. 3. 2024.).

²³ Usp. I. KEŠINA, *Stvaranje evolucijom*, 50.

²⁴ Usp. F. FACCHINI, *Izazovi evolucije*, 12-14.

riječima uvidio je da se stanovništvo brže povećava nego li što rastu sredstva za život. Po njegovu mišljenju takav tempo imao je dovesti do prenapučenosti i masovne bijede ako se ljudi ne počnu suzdržavati i na taj način ograničavati rađanje. Zbog manjka živežnih namirnica dolazi do borbe za opstanak, a opstaju oni koji su izdržljiviji, prilagodljiviji. Čitajući ovo djelo Darwinu je svanula ideja kako se upravo to događa i u prirodi, a to je kasnije uobličeno u izraz 'prirodni odabir'. Malthusova razmišljanja poslužila su mu za njegov daljnji rad te je isto primijenio na sveukupni živući svijet, a na temelju vlastitih promatranja izradio je model razvoja biljaka, životinja i čovjeka, tj. znanstveno je utemeljio selekcijsku teoriju evolucije.²⁵

Jean-Baptiste Lamarck utabao je put Darwinovoj teoriji evolucije. Problem je jer su Lamarckove ideje bile nepovezano iskazivane, nisu bile usustavljene u cjelovitu teoriju o organskoj evoluciji. U svom djelu *Zoološka filozofija* iz 1809. godine Lamarck je izrazio hipotezu da su organske vrste promjenjive i da se živi svijet mijenjao od jednostavnijih ka složenijim oblicima. Lamarck je kao uzrok evolucije vidio utjecaj okoliša na organizme. Kada u životinja, zbog utjecaja okoline, dođe do novih navika iz toga proizlazi prednost upotrebe jednog organa pred drugim ili u određenim slučajevima potpuna neupotreba organa koji je postao nekoristan. Kako bi se pokazao lamarkizam najčešće se uzima Lamarckov primjer žirafe i njezina vrata. Žirafa, najviša životinja među sisavcima, koja obitava u unutrašnjosti Afrike, u krajevima gdje ju teren bez biljaka prisiljava da jede lišće sa stabala te se mora truditi da ga dohvati. Tijekom vremena ta navika dovela je do toga da su kod te vrste prednje noge dulje od stražnjih, a vrat se zamjetno produljivao, tako da žirafa bez podizanja na stražnje noge dohvaća visinu od šest metara. Dakle, Lamarck je zastupao mišljenje kako okolnosti s vremenom pridonose obliku tijela i organa kod životinja, a i stečene su nove sposobnosti. Osim što Lamarckove ideje nisu bile sustavno prikazane, njegova teorija imala je velikih netočnosti. Između ostaloga suvremena genetika nije dokazala da se djelovanje okoline prenosi na spolne stanice te preko njih na promjene osobina kod potomaka. Stečena ili izgubljena svojstva ne prenose se na potomstvo.²⁶

²⁵ Usp. I. KEŠINA, *Stvaranje evolucijom*, 49.

²⁶ Usp. F. FACCHINI, *Izazovi evolucije*, 37-44.

Sam Darwin već je u vrijeme putovanja na *Beagleu* sve više dovodio u pitanje nepromjenjivost vrsta, a nakon povratka s putovanja njegova vjera u fiksizam razbijena je snagom činjenica.²⁷ Na temelju svega prikupljenoga na putovanju, uključujući osobna zapažanja, rezultate pokusa, čitajući i prateći rezultate drugih istraživača, pokušao je proniknuti u tajnu o promjenjivosti vrsta. Bio je uvjeren kako oblici živih vrsta nisu stalni i da se potomstvo makar malo razlikuje od roditelja, tako da se kod potomstva same od sebe javljaju varijacije te nakon više generacija ta razlika može biti relativno velika. O svemu tome piše u svom glavnom djelu pod naslovom *Postanak vrsta putem prirodnog odabira ili očuvanje povlaštenih rasa u borbi za život*. To je djelo, opet, jedno od najznačajnijih 19. stoljeća. Tome u prilog ide činjenica kako je naklada bila ograničena samo na 1250 primjeraka i istoga dana kada knjiga izišla iz tiska bila je rasprodana. Do kraja Darwinova života, britanski nakladnici prodali su ovu knjigu u 27.000 primjeraka, a prevedena je na mnoge jezike.

U stručnoj literaturi učestao je izraz *Darwinova selekcijska teorija evolucije* kao da je riječ o jednoj jedinoj pojavnosti. No, kada se govori o Darwinovoj selekcijskoj teoriji riječ je o cijeloj lepezi teorija. Za konstruktivnu diskusiju valja razlikovati njezine raznovrsne komponente. Ernst Mayr, jedan od vodećih biologa 20. stoljeća, smatra da Darwinova teorija evolucije uključuje pet manjih teorija: 1. *Evolucija kao takva*, tj. svijet je u neprekidnoj promjeni i organizmi su se preoblikovali u vremenu; 2. *Zajedničko podrijetlo*, tj. mikroorganizmi, biljke i životinje potekli su od zajedničkog pretka, jedinog ishodišta života na Zemlji; 3. *Umnožavanje vrsta* teorija je koja objašnjava postanak goleme organske raznolikosti; 4. *Gradualizam*, koji govori kako je evolucijska promjena populacije postupna, a ne skokovita; 5. *Prirodni odabir* teorija je prema kojoj do evolucijske promjene dolazi preko genetičkih varijacija u svakom naraštaju. Maleni broj jedinki koje prežive, a imaju dobro prilagođene nasljedne značajke, ishodište su sljedećih naraštaja. Darwin ovih pet teorija nije razdvajao, ali nakon njega većina evolucionista prihvaćala je prvu, a odbacivali jednu ili nekoliko ostalih.

²⁷ Usp. za ovo što slijedi: I. KEŠINA, *Stvaranje evolucijom*, 48-52.

Svoju je selekcijsku teoriju evolucije Darwin zasnovao na važnim činjenicama preko kojih je došao do zaključaka:²⁸

Prva činjenica: Svaka organska vrsta raspolaže velikom reproduktivnom moći i njezine jedinke sposobne su ostaviti mnogo više potomaka nego što broji postojeća populacija. Uvidio je potencijalno-eksponencijalni rast populacije.

Druga činjenica: Unatoč velikoj reproduktivnoj moći, populacija svake vrste iz godine u godinu ostaje uglavnom iste veličine, varirajući u pogledu brojnosti svojih jedinki oko jedne srednje vrijednosti. Riječ je o prosječnoj stabilnosti veličine populacije.

Treća činjenica: Ograničenost uvjeta prehrane i prostora.

Četvrta činjenica: U svakoj vrsti postoji individualna raznolikost. Jedinke se barem malo razlikuju jedna od druge, tako da praktično nema istovjetnih jedinki.

Peta činjenica: Nasljeđivanje najvećeg dijela individualnih promjena.

Iz navedenih činjenica uslijedili su sljedeći zaključci:

Prvi zaključak: Borba za opstanak individua među sobom.

Drugi zaključak: Različito preživljavanje jedinki, tj. prirodna selekcija u borbi za opstanak. Naime, jedinke koje se mogu bolje prilagoditi na dane uvjete sredine žive duže i ostavljaju više potomaka na koje prenose svoje korisne osobine, dok se slabije prilagođene jedinke ranije eliminiraju. Ta eliminacija jednih, a preživljavanje drugih jedinki nije slučajna, nego je većinom povezana s njihovim osobinama i mogućnosti prilagodbe uvjetima životne sredine. Promjene kod jedinke neke vrste mogu imati evolutivno značenje samo ako su barem djelomično nasljedne.

Treći zaključak: Kroz više generacija odvija se daljnja evolucija.

Darwin je svoju teoriju pokušao dokazati na temelju vlastitih izravnih opažanja u prirodi i na temelju eksperimenata. Dok je putovao na brodu *Beagle* posjetio je otočje Galapagos. To je mjesto koje mu je dalo izvrstan primjer evolucijske promjene. Otkrio je da

²⁸ Usp. I. KEŠINA, *Stvaranje evolucijom*, 53.

je taj mali arhipelag, udaljen više od 900 kilometara od obale Ekvadora, dom petnaest vrsta zeba te da se one razlikuju od zeba na američkom kopnu. Zaključio je kako su te ptice u dalekoj prošlosti izgubile vezu s južnoameričkim srodnicima te da su se postupno prilagodile novom načinu prehrane i života. Osim ovog primjera, kao primjer evolucije dao je kukce. Opisuje kako se na vjetrovitim oceanskim otocima bolje održavaju oni kukci bez krila ili oni s vrlo jakim krilima jer krilate kukce vjetar lakše odnese u more pa te vrste ugibaju. Iz novijih evolucijskih istraživanja postoji eksperiment koji je pokazao kako su pingvini u svijetlo obojenom bazenu pojeli više tamnih ribica nego svijetlih, a u tamno obojenom bazenu bilo je obrnuto. To znači da su životinje bez zaštitne boje ugroženije. Kroz vrijeme će ih biti sve manje i sve manje će se razmnožavati.²⁹

Darwinova selekcijska teorija evolucije proces je u dva koraka. Prvi korak očituje se u stvaranju genetičke varijabilnosti putem mutacija i sličnih procesa koji su uglavnom stvar slučaja. Ti procesi omogućuju da se potomci uvijek malo razlikuju od predaka, a nakon više generacija razlika može biti relativno velika. Drugi je korak sređivanje putem prirodnog odabira ili selekcije. Nisu sva bića jednako prilagođena životnim uvjetima u kojima moraju živjeti. U borbi za život najviše izgleda za preživljavanje ima onaj koji je najbolje prilagođen nekoj životnoj okolini. Može se reći da ovaj proces u dva koraka funkcionira tako da slučaj stvara nered, prirodni odabir red i da je slučaj besciljan, a prirodni odabir usmjeruje.³⁰

1.2. Neodarwinizam

Nakon Darwina došlo je razdoblje istraživačkog rada u kojemu su bile unaprijeđene, tada već postojeće, biološke discipline, a pojavile su se i nove kao što su genetika, biokemija i druge. Sve to bilo je od važnog značenja za daljnje istraživanje i objašnjenje teorije evolucije. Od presudne važnosti za teoriju evolucije bila je pojava genetike. Genetika je trebala popuniti prazninu u Darwinovoj teoriji, odnosno objasniti porijeklo individualne raznolikosti. Rezultati genetičkih istraživanja Gregora Mendela objavljeni su još za života Charlesa Darwina, 1865., ali ostali su nepoznati kako njemu, tako i drugim prirodoslovcima. Znanstvena zajednica se tek početkom 20. stoljeća upoznala s Mendelovim radom,

²⁹ I. KEŠINA, *Stvaranje evolucijom*, 54-55.

³⁰ Usp. *isto*, 56.

zahvaljujući nizozemskom botaničaru Hugi De Vriesu koji je došao do sličnih rezultata. Njemački biolog August Weismann primijenio je Mendelove i De Vriesove spoznaje na Darwinovu teoriju te je dokazao kako nema nasljeđivanja onih osobina koje su stečene za života, kako je to tvrdio lamarkizam. Varijacije su određene promjenama u osnovnim česticama nasljedne osnove – genima. Dakle, geni su oni koji su odgovorni za prijenos bioloških svojstava. Razvitkom genetike teorija evolucije dobila je čvrsto genetičko utemeljenje koje je kod Darwina nedostajalo.³¹

Nijedna od mnogih teorija evolucije, uključujući Lamarckovu i Darwinovu, nije bila kompletna. One su bile nepotpune, ograničene, ali je svaka od njih sadržavala neki dio istine. Tridesetih i četrdesetih godina 20. stoljeća sabrano je sve ono pozitivno iz tih teorija te je nastala sintetska teorija evolucije koja je danas najraširenija i najprihvaćenija. Ova teorija nastoji dati odgovor na pitanje o uzrocima evolucije pokušavajući povezati suvremene rezultate populacijske genetike s Darwinovom selekcijskom teorijom evolucije. Američki biolog i evolucionist Theodosius Grygorovych Dobzhansky pridonio je, uz mnoge druge biologe, razvoju spomenute nove sinteze. Mišljenja je kako je evolucija, proces koji je tekao u povijesti, činjenica u koju mogu sumnjati samo oni koji ne poznaju činjenice ili ih ne mogu prihvatiti zbog svojih emocionalnih blokada i zadrnosti. Smatrao je kako evolucijska doktrina i vjera nisu u sukobu. Prema njemu Bog nije stvorio svijet hirom, nego evolucijom. Sebe je smatrao i evolucionistom i kreacionistom. Rekao je kako je evolucija Božja metoda Stvaranja.³²

Uz spomenutog T. G. Dobzhanskog i mnogi drugi znanstvenici svojim su istraživanjima obogatili sintetsku teoriju evolucije na način da su osim Darwinove selekcijske teorije uvažavali i druge čimbenike. Utvrdili su da procesi koji se odvijaju na razini genetičkog materijala predstavljaju temelj evolucije čime se ne mijenja smisao Darwinove teorije. Darwinov koncept prirodne selekcije temeljen je na diferencijalnom mortalitetu. On je selekciju promatrao kao onu koja isključuje neke varijante iz populacije jer su izgubile bitku u borbi za život. Za razliku od Darwinovog temelja, suvremeni koncept prirodne selekcije diferencijalna je reprodukcija, odnosno koliko će neka jedinka ostaviti

³¹ Usp. I. KEŠINA, *Stvaranje evolucijom*, 57-58.

³² Usp. *isto*, 59-61.

potomaka na koje će prenijeti svoje osobine. Neke jedinke mogu biti vrlo prilagođene životnim uvjetima i živjeti relativno dugo, a da su istovremeno male plodnosti ili neplodne. Takve jedinke koje ne ostavljaju potomstvo, bez obzira na dužinu života, nemaju značenja za evoluciju vrste jer su njihovim nestankom iz populacije izgubljeni i njihovi geni. Za evoluciju vrste od odlučujućeg je značenja ona jedinka koja, iako živi kratko, ostavlja mnogo potomaka. Iako se suvremena evolucijska sinteza razlikuje od Darwinove selekcijske teorije, njegova koncepcija prirodne selekcije nije potisnuta već je samo nadopunjena, razrađena.³³

Današnji darvinizam, nazvan i shvaćen kao sintetička evolucijska biologija, slojevita je i složena mreža teorija čiji je temelj i dalje Darwinova ideja o slučajnoj mutaciji i selekciji pod pritiskom okoline, ali u pojedinostima postaje sve složeniji. Oko Darwinovih ideja oblikovao se čitav niz dodatnih teorija koje znatno mijenjaju staru sliku. Današnja sintetička evolucijska teorija ne povezuje samo pojedinačne discipline biologije jedne s drugima (primjerice ekologiju, genetiku), nego se u mnogim vidovima križa i s drugim znanostima kao što su biokemija, paleontologija i druge. U tom spletu znanstvenih teorija očituje se snaga Darwinovih ideja. Nameće se pitanje zašto je upravo evolucijska biologija očito primjenjiva za ideološka tumačenja.³⁴

Mnogi su evoluciju nastojali primijeniti na područja izvan biologije i prirodnih znanosti. To ne treba čuditi jer je i sam Darwin odobrio Max Müllerovo primjenjivanje postavki teorije evolucije na jezik citiravši ga u svom djelu *Podrijetlo čovjeka*: „Stalno zadobivaju prevagu bolji, kraći i lakši oblici, koji svoj uspjeh duguju vlastitoj nutarnjoj snazi.“³⁵

U primjeni evolucije izvan područja biologije i prirodnih znanosti posebno se izdvaja pokušaj da se darvinizam prilagodi vlastitoj ideologiji i da se Darwinovo učenje o borbi za opstanak primijeni na ljudsko društvo i njegove odnose. Tako je došlo do pojave socijalnog darvinizma ili biologiziranja društva. Socijalni darvinizam prenosio je specifične zakone prirode na ljudsko društvo. To se posebno raširilo u Njemačkoj gdje je poznati darvinist

³³ Usp. I. KEŠINA, *Stvaranje evolucijom*, 61-66.

³⁴ Usp. W. LÖFFLER, *Spektar darvinizma. Pojmovna i znanstveno-teoretska pojašnjenja*, u: *Diacovensia* 20(2012.)1, 7-24., ovdje 14.

³⁵ Usp. CH. DARWIN, *Podrijetlo čovjeka i odabir ovisan o spolu*, I, 42.

Häckel propagirao darvinizam prilagođavajući ga shvaćanju građanskog društva. Socijalni darvinizam svjesno je izopačivanje znanosti, jer se u biologiji odnosno evoluciji pokušava naći sveobuhvatna teorija svega. Engels je smatrao da je čovjek evoluirao svojim radom te je njime podčinio prirodu sebi. Prema njemu čovjek je svojim radom preobrazio životinjski i biljni svijet, ali i izgled i klimu svog boravišta. Dakle, što više čovjek napreduje u svome radu, u tehnici i kulturi, on postaje neovisniji o prirodnim faktorima. Kako se razvijalo ljudsko društvo tako se umanjivalo djelovanje prirodnog odabiranja te kao takvo nema značenja za društveni razvoj čovječanstva. Za čovjeka vrijede drugi društveni zakoni koji se ne mogu poistovjetiti sa zakonima biologije. Čovjek se razlikuje od drugih ostalih organizama po specifičnoj ljudskoj osobini, a to je stvaranje i upotreba sredstava za rad.³⁶

Teoretičari socijalnog darvinizma zastupaju mišljenje da je klasna borba u kapitalističkom društvu najbolji način prirodnog odabiranja. Drugim riječima preživljavaju najспособniji. Jasno je da odnosi u društvu nisu nastali djelovanjem prirode pa prema tome između borbe za opstanak u prirodi i klasne borbe nema nikakve unutarnje povezanosti. Klasna borba koja je oštro izražena u kapitalističkom društvu bitno se razlikuje od borbe za život u prirodi. U kapitalističkom društvu najjači su oni koji drže u rukama sredstva za proizvodnju, a nasuprot njih ograničen je broj ljudi koji imaju uvjete za život i razvoj svojih sposobnosti. Oni koji nastoje biološke zakone prenijeti na ljudsko društvo rade to zato da bi kapitalizam prikazali kao nepromjenjivo prirodno stanje društva. Biološkim se zakonima ne može protumačiti razvoj ljudskog društva jer se ono kvalitativno razlikuje od života u prirodi.³⁷

Islamski teolog i hafiz Safvet Halilović mišljenja je kako su zločinačke ideologije poput rasizma, nacizma i fašizma iskoristile teoriju evolucije za znanstvenu podlogu u kreiranju svojih naučavanja i programa. Prema naučavanjima ovih ideologija život je područje trajne borbe na kojem ostaju snažni, a s njegove scene nestaju slabi. Zato su snažni narodi stvorili pravo da svoju volju nameću drugim, slabijim narodima i da s njima postupaju nehumano. Kao primjer navodi germanski narod u slučaju nacista i bijelu rasu u slučaju

³⁶ Usp. F. DOLENEC, J. PAVLETIĆ, I. EGRILICH, *Nauka o evoluciji. Za VIII. razred gimnazije*, Zagreb, 1947., 340.

³⁷ Usp. *isto*, 341.

rasista. Uočio je kako je teorija evolucije imala izuzetan utjecaj i na marksizam. Karl Marx rekao je kako je ta teorija primjena marksističke filozofije u klasnoj borbi u prirodi.³⁸

Jedan od popularnih darvinizama kaže kako privredni i društveni život funkcionira prema evolutivnim gledištima: politički se programi, poslovne ideje, itd. bore za pozornost. One najbolje preživljavaju. To je pogrešno razmišljanje jer poslovne ideje i politički programi nikako ne nastaju slučajnom mutacijom nego ih se svjesno smišlja i lijepo oblikuje.³⁹

Teorija evolucije kompleksna je teorija. Upravo ta kompleksnost kojom ju se opisuje želi ukazati na sve instrumentalizacije ove prirodne teorije u ideološke i svjetonazorske svrhe. Ova teorija paradigmatički je primjer opasnosti prodora jedne teze u drugu bez poštivanja hermeneutičkih granica i vlastitosti. Drugim riječima znanstvene postavke i metode ove teorije se do te mjere apsolutiziralo da ju se nastojalo učiniti odgovornom za pitanja i probleme drugih područja života poput ekonomije, morala, politike itd. Interdisciplinarnost svakako je poželjna i hvale vrijedna, ali apsolutizacija je u sebi neznanstvena i ideološki motivirana.⁴⁰

1.3. Čovjek u evoluciji

Čovjek je fizički najsavršenije živo biće u prirodi, koje u sebi ujedinjuje sva obilježja i postignuća tjelesnoga života; metafizički, biće sposobno ne samo transcendirati vlastiti tjelesni bitak, osjetilnost i izravnu danost sebe i izvanjskoga svijeta nego, zahvaljujući toj distanci, istodobno prodrijeti do zadnjeg temelja stvar i na kraju do apsolutnog bitka, Boga.⁴¹ Taj dvostruki vid čovjeka kazuje kako čovjek ne posjeduje samo prirodne i osjetilno osobine kao što su nagoni, potrebe i emocije, nego posjeduje i svijest i samosvijest, duhovnost, društvenost, povijesnost, ima moralni habitus. U ljudskoj evoluciji nije sudjelovala samo čovjekova prirodnost. Čovjek je više od tijela, nagona, potreba i emocija. Čovjek se susreće s novim, iznenađujućim i neočekivanim stvarnostima, a tu bujicu dojmova prerađuje

³⁸ Usp. S. HALILOVIĆ, *Teorija evolucije: Nauka ili podvala?*, dostupno na: <https://islamskazajednica.ba/aktuelno-arhiva/13543-teorija-evolucije-nauka-ili-podvala> (pristupljeno: 13. 3. 2024.).

³⁹ W. LÖFFLER, *Spektar darvinizma. Pojmovna i znanstveno-teoretska pojašnjenja*, 19-20.

⁴⁰ Usp. S. RADIĆ, *Neki kontekstualno-ideološki aspekti Darwinove teorije evolucije s obzirom na njeno nastajanje i promoviranje*, u: *Diacovensia* 20(2012.)1, 75-91., ovdje 76.

⁴¹ Čovjek, u: *Hrvatska enciklopedija*, II, Zagreb, 2000., 696.

artikuliranim jezikom. Jezik je onaj koji ga bitno razlikuje od svih drugih bića na Zemlji. Prema tome tri su elementa koja čine temelj za razumijevanja onoga što čovjek uopće jest – naravnost, umnost i jezik.⁴²

Prema morfološko-anatomskim svojstvima i društvenom organizacijom čovjek je u prirodnom sustavu živih bića dvonožni sisavac uspravna hoda, iz reda *Primata* vrste *Homo sapiens*. Charles Darwin je u svom djelu *Podrijetlo čovjeka i odabir ovisan o spolu* iznio teoriju o evoluciji čovjeka iz pradavnih oblika životinja. Bio je mišljenja kako je čovjek nastao iz zajedničkog pretka s drugim primatima, poput majmuna. Postavio je tezu o prastarom članu iz skupine čovjekolikih majmuna kao prvotnoj fazi u dugom procesu hominizacije. Sugerirao je da je razvoj čovjeka bio rezultat aktivnog mijenjanja okoline, a ne samo prilagođavanja njoj. Istaknuo je kako je čovjek razvio svoje vlastite načine preživljavanja i da je postao svjestan svoje sposobnosti mijenjati svijet oko sebe na svrhovit način što ga je izdvojilo iz životinjskog svijeta.⁴³

Pojava čovjeka na Zemlji jedinstven je događaj. Čovjek je posebna vrsta živih bića koja se pojavila na planeti, a razlikuje se od svih drugih. Čovjek je jedinstven prvenstveno po svojim fizičko-somatskim svojstvima. Osim toga jedini hodi uspravno. Još se više razlikuje od drugih po svojim psihičkim svojstvima: ima razum i slobodnu volju. Jedino je čovjek sposoban stvarati umjetnost, ima dar govora, razlikuje dobro od zla, ima osjećaj svetoga i sposoban je prakticirati religiju. Prema tome nameće se pitanje ako je čovjek jedinstvena vrsta na Zemlji nije li onda i njegova pojava jedinstvena. Ne razlikuje li se čovjekova pojava od svih drugih živih bića ili je pojava čovjeka na Zemlji prirodni slijed evolucije od najnižih do najviših životinjskih oblika? Prema evolucionistima svijet živih bića na Zemlji postupno se razvio od nižih prema višim. Tome je bio podložan i čovjek. Darwin i neki drugi evolucionisti vjerovali su da se čovjek (*Homo sapiens*) razvio iz uskonosnih majmuna. Ovo mišljenje napušteno je pa većina evolucionista drži da su se i veliki majmuni i čovjek razvili od nekog zajedničkog životinjskog oblika primata od kojega je razvoj išao u dva smjera: jedan u smjeru majmuna, drugi u smjeru čovjeka. O tome kada je nastalo to odvajanje od zajedničkog pretka i kada je krenuo dvostruki razvoj postoje različita

⁴² Usp. Čovjek, u: *Hrvatska enciklopedija*, II, 696.

⁴³ Usp. *isto*, 696-697.

razmišljanja. Po mišljenju nekih to je već počelo u oligocenu. Po drugima već od polovice miocena, prije 12 milijuna godina. Treći opet drže da je to odvajanje nastalo kasnije u pliocenu, prije četiri milijuna godina razvojna linija čovjeka definitivno se odijelila od čovjekolikog majmuna.⁴⁴

Darwin je razvio novi pogled na čovječanstvo. Od svih Darwinovih tvrdnji koje su njegovi suvremenici teško mogli prihvatiti najteža je bila tvrdnja o zajedništvu podrijetla čovjeka s drugim životinjama pa bi čovjek prema tome bio samo jedna od životinjskih vrsta. To je samo donekle lišilo čovjeka dotadašnjeg posebnog i jedinstvenog položaja u prirodi jer on i dalje ostaje specifična pojava.⁴⁵ O čovjeku Darwin veli sljedeće:

„Pružio sam dokaze najbolje što sam mogao i čini mi se da moramo priznati da čovjek, sa svim svojim plemenitim osobinama, sa simpatijom koju osjeća prema najprezrenijima, s dobrohotnošću koju proteže ne samo na druge ljude nego i na najskromnije žive stvorove, svojim bogolikim intelektom koji je prodro u kretanje i sastav Sunčeva sustava – da Čovjek sa svim tim uzvišenim moćima u svome tjelesnom ustrojstvu nosi neizbrisiv pečat svoga niskog podrijetla.“⁴⁶

Darwin je bio svjestan da pomisao o podrijetlu čovjeka od nekog nižeg živog oblika kod mnogih osoba može izazvati sablazan. Ipak smatra, da se onaj koji je svjedočio divljacima neće postidjeti ako bude morao priznati da u njihovim žilama teče krv nekog skromnog bića.⁴⁷ Na svojem putovanju u Ognjenoj zemlji susreo je „divljake“ o kojima govori ovako:

„Bez ikakva je izuzetka bio to najčudnovatiji i najzanimljiviji prizor, što sam ga ikada vidio: jedva bih mislio, kakova je velika razlika između divljih i civiliziranih ljudi: veća je nego između divlje i pitome životinje, ukoliko je kod čovjeka već sposobnost za oplemenjivanje.“⁴⁸

⁴⁴ Usp. B. BARČIĆ, Pojava čovjeka na zemlji, u: *Crkva u svijetu* 26(1991.)2-3, 207-214., ovdje 207.

⁴⁵ Usp. J. BALABANIĆ, *Bog Stvoritelj u djelu Charlesa Darwina*, 363.

⁴⁶ CH. DARWIN, *Podrijetlo čovjeka i odabir ovisan o spolu*, II, Zagreb, 2007., 262.

⁴⁷ Usp. I. KEŠINA, *Stvaranje evolucijom*, 87.

⁴⁸ CH. DARWIN, *Put jednog prirodoslovca*, Zagreb, 1922., 138.

Na tragu govora o divljacima iznosi sljedeći stav:

„Osobno bih radije potjecao od nekoga južnjačkoga malog majmuna koji se suprotstavio strašnom neprijatelju da sačuva život svog čuvara, ili, od starog pavijana koji je, sišavši s brijega, trijumfalno ugrabio mladunče iz gomile iznenađenih pasa, nego od divljaka koji uživa u mučenju svojih neprijatelja, prinosi krvne žrtve, prakticira čedomorstvo bez grižnje savjesti, koji sa svojim ženama postupa kao s ropkinjama, ne zna ni za kakvu pristojnost i žrtva je gomile praznovjerja.“⁴⁹

S druge strane smatra da čovjek treba biti ponosan s obzirom da se uzdigao od takvoga divljaštva te da ima pravo s optimizmom gledati u budućnost.⁵⁰

Među svim živim bićima čovjek je zasigurno jedina vrsta koja je kadra postaviti pitanje o svojem mjestu u prirodi i, još više, suočiti se s odgovornošću glede svojeg opstanka i svoje budućnosti. Talijanski arheolog Fiorenzo Facchini pita se je li događaj čovjek nešto nebitno u biološkoj evoluciji, poput bilo koje druge biološke vrste, ili je događaj koji nadilazi samu biološku evoluciju, iako je njezin plod i najviši izraz?⁵¹

Znanost, dakle, teži otkrivanju istine o prirodnom svijetu. Znanstveno istraživanje podrijetla prvog života, zahvaljujući doprinosima znanstvenika poput Charlesa Darwina, dovelo je do dubokog razumijevanja složenih sustava života. Ipak, ključni zadatak – postavljanje teorije koja bi uspješno objasnila kako je živo nastalo iz neživoga ili čovjek od životinje, od kojih sastojaka, kroz koje procese i pod kojim utjecajima – još nije ostvaren. Teoriji evolucije, i općenito znanosti, nedostaju već spomenute karike takozvane *missing links*. Govoreći iz perspektive teologije na mjesta praznih karika u teoriji evolucije stoji Božje stvaranje. Za takvim popunjavanjem nedostajućih karika nisu posegnuli samo teolozi već i mnogi znanstvenici. Pritom govor o Božjem stvaranju ne može biti samo način koji dolazi na kraju, kada neka teorija ne nalazi više odgovor u znanosti. Božje stvaranje mora biti polazište, a svo znanstveno istraživanje, koje je hvale vrijedno, ima dužnost tražiti istinu i pitati se kako je Bog stvarao. Usprkos suvremenom društvenom ozračju u kojemu teologija nije dobrodošla, Ratzinger je oživio teologiju stvaranja u svom teološko znanstvenom radu

⁴⁹ CH. DARWIN, *Podrijetlo čovjeka i odabir ovisan o spolu*, II., 261.

⁵⁰ Usp. *isto*, 262.

⁵¹ F. FACCHINI, *Stazama evolucije čovječanstva*, Zagreb, 1996., 246.

te je pozvao teologe da i oni smjelo pristupe toj temi koja se nepravedno zatomila pod argumentima prirodnih znanosti o postanku života.

2. TEOLOGIJA STVARANJA PREMA JOSEPHU RATZINGERU

Povijesni pregled daje uvid kako su u različitim etapama razvitka čovjeka i njegova duha postojali različiti oblici stava prema stvarnosti, na primjer magijski, metafizički ili danas najzad znanstveni stav. Nijedan od tih stavova ne podudara se s vjerom, ali ni jedan od stavova nije neutralan u odnosu na nju; svaki joj može služiti, ali i priječiti ju.⁵²

U čovjekovu shvaćanju sebe i svijeta Ratzinger je uočio dva stadija u prošlosti:

Prvi stadij: Rođenje historizma.

Drugi stadij: Obrat prema tehničkom mišljenju.

U antici i srednjem vijeku od velike je važnosti bilo traganje za smislom svega stvorenoga, a dolaskom matematike i povijesti na vlast to je izgledalo suvišno i kao bezizgledni napor koji ne znači znanstveno umijeće. Znanost novog vijeka bila je stava da je savršeno i dokazivo znanje čovjeku dostupno samo unutar matematičkih hipoteza i povijesti. Težnja prema povijesti pogodila je i prirodne znanosti. Tako je i Darwin shvaćao sustav živoga svijeta kao povijest života: umjesto konstantnosti bića onakvim kakvim su stvoreni dolazi ideja o porijeklu – sve stvari potječu jedna od druge i sve su svedive jedna na drugu. Prema tome svijet može biti predmet znanja samo ukoliko ga je čovjek načinio, a istovremeno čovjek sam sebe mora spoznati kao slučajni produkt procesa razvoja. U vremenu antropocentrizma čovjek mora priznati da je tek slučajnost. Ironično, nad čovjekom se nebo ruši, a činilo se da je iz njega došao. Čovjeku je tako preostala samo još zemlja na kojoj pokušava dešifrirati mučnu povijest svoga nastajanja.⁵³

Dok je čovjek u antici i srednjem vijeku bio okrenut prema vječnome, a u kratkom periodu vlasti povijesti prema prošlosti, danas čovjek obraća svoju pozornost prema budućnosti onoga što sam može stvoriti. Nekoć je čovjek u povijesti ustvrdio da je samo puki slučaj razvitka. Iako je takvo znanje učinilo da se čovjek osjeća degradiranim, sada mu to više ne treba smetati jer sad odlučno može gledati prema svojoj budućnosti i od sebe stvoriti što želi. Tako se čovjeku više ne treba činiti nemogućim da učini od sebe Boga. U takvom

⁵² Usp. J. RATZINGER, *Uvod u kršćanstvo*, Zagreb, 2002., 34.

⁵³ Usp. *isto*, 35-39.

razmišljanju, znanost o porijeklu stvar je prošlosti i nešto što se samo po sebi čini razumljivo. Stoga veću važnost ima kibernetika, mogućnost planiranja čovjeka kojega treba stvoriti. Takvo manipuliranje čovjeka postalo je teološki važniji problem negoli pitanje ljudske prošlosti.⁵⁴

Budući da živimo u svijetu i kulturi u kojima čovjek sve postojeće ugrožava svojim postupcima, uvidio je Ratzinger, kako je tema stvaranja u današnjem vremenu važnija možda negoli ikada prije. Iako je svjestan da teološko promišljanje o stvaranju u suvremenom dobu sve više gubi na značaju i često se smatra nerelevantnim, on naglašava njegovu ključnu važnost.⁵⁵ Promjena u mišljenju dogodila se na prijelazu iz srednjeg u novi vijek, točnije u 15. i 16. stoljeću. Riječ je o već spomenutom prvom stadiju u kojemu je započelo razdvajanje vjere u stvaranje i prirodnih prikaza, a prema Ratzingerovu mišljenju, ponajviše zahvaljujući Giordanu Brunu za kojeg bi vjera u stvaranje značila da je svijet ovisan o nekome izvana. Misao o ovisnosti koja je prisutna u biblijskom izvješću o stvaranju postala je opasnost za svijet, počela se promatrati kao ograničavanje čovjekove slobode.⁵⁶

Tako je postupno sve do danas došlo čak i do egzodusa vjere u stvaranje iz teologije. Krucijalno je, stoga, ponovno oživjeti govor o teologiji stvaranja, budući da je duhovno-povijesna pozadina, a u novije doba i obrat čovjeka prema tehničkom mišljenju i kibernetici, vjeru u stvaranje postupno degradirala na sam rub kršćanske svijesti.⁵⁷

Stoga za Ratzingera glavni razlog odbacivanja vjere u stvaranje leži u tome da bi čovjek priznajući da je stvoren priznao i ovisnost svoga stvorenja prema Bogu što se doživljava kao gubitak slobode. Objasnjavajući fenomen „nestanka“ Boga u suvremenom svijetu, neovisno o teologiji stvaranja, povezo je tu krizu s fenomen nestanka ljudskog očinstva. Gubitkom ljudskog očinstva Bog postaje neizreciv i nezamisliv čime se narušava temeljna struktura čovječstva. Da bi čovječstvo bilo cjelovito potreban je otac u stvarnom smislu – Otac koji se kroz vjeru očituje kao onaj koji preuzima odgovornost za drugoga, ali ne gospodari nad njim, već ga oslobađa za njegovu vlastitu slobodu. Takav Otac, koji je

⁵⁴ Usp. J. RATZINGER, *Uvod u kršćanstvo*, 39-42.

⁵⁵ Usp. J. RATZINGER, *U početku stvori Bog. Promišljanja o stvaranju i grijehu*, Split, 2008., 7-8.

⁵⁶ Usp. *isto*, 94-95.

⁵⁷ Usp. *isto*, 9.

ljubav, ne ograničava drugoga, već ga vodi prema najdubljoj istini o njemu samome. Odnos oca i djeteta, u ovom obliku, odražava sliku Stvoritelja i Adama. Dakle, tek kada čovjek prizna stvorenost i vrati narušeni odnos s Ocem, bit će istinski oslobođen, a tada će i zemaljsko očinstvo biti vraćeno.⁵⁸

Zbog pojave fenomena nestanka Boga pojavila se potreba u današnjem društvu ponovnog uprisutnjenja Boga. Dakle, prvotna potreba je učiniti Boga prisutnim, da čovjek ne živi više kao da je neovisan. Važno je da si čovjek osvijesti da je stvorenje, utvrdi da postoji Bog koji ga je stvorio, a pritom da shvati da poštivanje Božje volje nije ovisnost nego dar ljubavi koja daje život.⁵⁹

Važno je predstaviti i činjenicu da se duhovnost stvaranja i kršćanska vjera u otkupljenje ne mogu promatrati oprečno jer je to dvoje međusobno povezano. Isto tako, samo ako se stvaranje i otkupljenje promišljaju povezano, ako se vjera živi cjelovito, stvaranje postaje opravdano, a čovjek istinit, odnosno otkupljen.⁶⁰ Starozavjetni izvještaj o stvaranju svoje ispunjenje pronalazi svakako u Novome zavjetu, posebice u tekstu iz Fil 2, 5-11 koji se može usporediti s tekstom iz Iz 45, 23. Spomenuti novozavjetni tekst govori o Isusu Kristu koji se nije kao plijena držao svoje jednakosti s Bogom, nego se sam lišio božanskih obilježja i postao čovjekom. Upravo iz tog razloga Krist treba ljudima biti uzor u nastojanju da ne žele postati kao Bog. Isus Krist ide putem suprotnim Adamovu putu. Dok je Adam htio biti kao Bog, Isus Krist odriče se svoje autonomije i postaje sasvim ovisan, postaje, ukratko rečeno, sluga. On popravlja prvotno narušeni odnos.⁶¹

Prema tome vjera u Božje stvaranje nije puka teorija, nije pitanje o dalekoj prošlosti u kojoj je nastao svijet. Vjeri je stalo do sadašnjosti i ispravnog stava spram stvarnosti u kojoj se nalazi. Za kršćansku vjeru u stvaranje odlučujuće je da su Stvoritelj i Otkupitelj, Bog početka i Bog kraja jedan te isti Bog.⁶²

⁵⁸ Usp. J. RATZINGER, *Bog Isusa Krista. Razmatrajmo o trojedinom Bogu*, Zagreb, 2005., 20-21.

⁵⁹ Usp. J. RATZINGER, *Naučiti vjerovati. Duhovna poruka nade i ohrabrenja*, Split, 2013., 33.

⁶⁰ Usp. J. RATZINGER, *U početku stvori Bog*, 10.

⁶¹ Usp. *isto*, 85-86.

⁶² Usp. J. RATZINGER, *Bog Isusa Krista*, 31.

Prema Ratzingeru, u pristupu teologiji stvaranja važno je poštivati dvije spoznaje:

Prva jest da kršćani Pismo čitaju s Kristom. Na taj način Isus Krist postaje putokaz tijekom putovanja kroz Bibliju. Istovremeno, Krist pokazuje na kojem se mjestu u Bibliji radi o slici, a gdje o stvarnosti. On čovjeka oslobađa od robovanja doslovnosti te je jamac biblijske istine.

Druga spoznaja jest ta da je vjera u stvaranje razumna. Iako možda um sam sebi ne može dati tu vjeru, on je priziva i u njoj nalazi odgovor.⁶³

2.1. Bog stvoritelj

Martin Buber jednom je prilikom pripovjedio hasidsku priču o prvom putovanju budućeg rabina, protiv volje svoga brata, k drugom rabinu žudeći za dubljom spoznajom zadnje stvarnosti. Nakon što se vratio kući brat ga je srdito upitao što je naučio kod njega. Budući rabin je odvratio: „Naučio sam da postoji Stvoritelj svijeta“. Brat je pozvao svojega slugu i upitao ga je li mu poznato da postoji Stvoritelj na što je sluga potvrdno odgovorio. Budući rabin je na to uzviknuo: „Dakako, svi to govore, no jesu li to i naučili?“⁶⁴ Prvi članak kršćanskog vjerovanja glasi: „Vjerujem u Boga Oca svemogućega stvoritelja neba i zemlje.“ Svi kršćani to ispovijedaju, no znaju li uistinu tko je Bog stvoritelj?

Bog je objavljujući svoje ime Izraelcima izrekao svoju bit, tko je on u sebi. Jahve – ja sam koji jesam. Dakle, Bog jest. Pritom treba naglasiti rječicu „jest“ koja označava da Bog stvarno jest, da čini, djeluje i može djelovati. On nije tek daleko izvorište svijeta i čovjeka. Bog koji jest nije se udaljio od stroja svoga svijeta. Kao takav, neudaljen, on nije bez funkcije jer sve sâmo funkcionira. On djeluje sada, u ovom svijetu i u životima ljudi.⁶⁵ Na tragu rečenoga, u svjetlu teorije evolucije, Božji čin stvaranja promatra se kao *creatio continua*, trajni proces stvaranja u kojemu se trajno održavaju i usavršavaju stvorenja.⁶⁶ Ovaj kršćanski stav oprečan je s filozofsko-religijskim naučavanjem deizma, nastalog kao plod

⁶³ Usp. J. RATZINGER, *U početku stvori Bog*, 34.

⁶⁴ Usp. J. RATZINGER, *Bog Isusa Krista*, 27-28.

⁶⁵ Usp. *isto*, 19.

⁶⁶ Usp. S. HORVAT, R. PAVLIĆ, Teološka antropologija pred izazovom (evolutivne) kognitivne znanosti o religiji, u: *Diacovensia* 28(2020.)3, 303.-317., ovdje 314.

prosvjetiteljstva, po kojemu je Bog stvorio svijet, ali nakon stvaranja ne utječe na razvoj i povijest stvorenoga.⁶⁷

Čitajući izvještaj o stvaranju uočava se da je na početku stajala moć koja je mogla reći „Neka nastane!“ Iz tog prvotnoga „Neka nastane!“ nije proizašao nekakav kaos, nego upravo suprotno. Zato Ratzinger uviđa, kao i mnogi drugi znanstvenici i teolozi, kako postoji jedan um čijim se putovima čovjek može samo diviti i o njima razmišljati, a kroz te putove uočava se Duh Stvoritelj kojemu čovječanstvo duguje i svoj vlastiti um.⁶⁸

Dakle, i bez Biblije lako je za zaključiti, kao što su to već učinili neki veliki mislioci tijekom povijesti, da postojanje ovog svijeta nužno uključuje postojanje nekog Prvog ili Apsolutnog bića, iako ta tvrdnja ne dovodi do vjere u osobnog Boga i to Trojedinoga koji je sve stvorio iz ljubavi.⁶⁹

I Albert Einstein jednom je prilikom ustvrdio da se u zakonitosti prirode objavljuje tako nadmoćan um tako da je svaka smisljena ljudska misao i uredba samo njegov ništavan odsjaj. U svijetu zvijezda otkriva nam se moćan um koji cjelokupni svemir drži na okupu. Sveti Bonaventura također je, promatrajući stanice i temeljne jedinice života, uskliknuo da tko ovdje ne vidi, slijep je i tko ovdje ne čuje, gluh je te tko ovdje ne počne štovati Duha Stvoritelja, nijem je.⁷⁰

Kao osnovu za jednu od svojih propovijedi koju posvećuje stvaranju Ratzinger se osvrće na Prvi izvještaj o stvaranju, tekst iz Post 1, 1-19 koji govori o Božjem stvaranju svijeta i o stvorenjima koje je Bog stvorio.⁷¹ Može se reći kako su redci ovog izvještaja o stvaranju vrsta hvalospjeva koji slavi Boga, stvoritelja svega.⁷² Ratzinger opisuje ovaj tekst kao lijep i dostojanstven.

⁶⁷ Usp. Deizam, u: *Hrvatska enciklopedija*, dostupna na: <https://www.enciklopedija.hr/clanak/deizam> (pristupljeno 13. 12. 2024.).

⁶⁸ Usp. J. RATZINGER, *U početku stvori Bog*, 35.

⁶⁹ Usp. L. NEMET, *Teologija stvaranja*, Zagreb, 2003., 22-23.

⁷⁰ Usp. J. RATZINGER, *U početku stvori Bog*, 36.

⁷¹ Usp. *isto*, 16.

⁷² Usp. I. ČATIĆ, *Prvi izvještaj o stvaranju čovjeka (Post 1,1 – 2,4a)*, dostupno na: <https://www.vjeraidjela.com/prvi-izvjestaj-o-stvaranju-čovjeka-post-11-24a/> (pristupljeno: 2. 12. 2024.).

No, iako riječi navedenog teksta zvuče lijepo i usmjeravaju čitatelja prema Božjoj svemogućnosti, nameće se pitanje jesu li one istinite. Ukoliko se o ovim riječima promišlja s aspekta znanosti, one se čine nemogućima budući da prirodna znanost odbacuje mogućnost stvaranja svijeta kroz šest dana. Konkretno, prirodna znanost viziju nastanka svijeta promatra kroz prizmu velikog praska koji se dogodio prije više milijardi godina i koji do danas nastavlja svoje kretanje. Isto tako, prema prirodnoj znanosti, niti zvijezde i zvijezda nisu samo obješeni o nebo niti je zelenilo samo stvoreno, nego je sve nastajalo postupno kroz veliki vremenski odmak i puno kompleksnije negoli to sama Biblija prikazuje.⁷³

Pisci biblijskih izvještaja o stvaranju, za razliku od prirodoznanstvenika, nisu se pitali kako je svijet nastao nego zašto on postoji. Odgovarajući na pitanja zašto su čovjek i svijet stvoreni, zašto grijeh i koja je uloga Izraela u povijesti stvorili su usmene i pisane predaje o počecima svijeta i čovjeka pri čemu su se poslužili književnim oblicima svojega vremena. Valja naglasiti kako pravi smisao biblijskog teksta nije u sustavnom, udžbeničkom opisu nego u dubokoj teološkoj poruci: Bog je sve stvorio i prije nego što je sve to stvorio, nije postojalo ništa.⁷⁴ Na pitanje o relevantnosti riječi iz Post 1, 1-19 prvi odgovor javio se puno prije oblikovanja znanstvene slike svijeta. Taj odgovor predočuje činjenicu da Biblija nije udžbenik prirodne znanosti niti ona to želi biti. Biblija je prije svega religiozna knjiga iz koje se ne može očekivati niti crpiti prirodoznanstveno znanje. Biblija ne govori kako je izgledao nastanak svijeta u prirodno-povijesnom smislu već ona pruža religioznu spoznaju koja je popraćena slikom. Slika je pokušaj da se jednostavnom čovjeku približi ono transcendentno. Ratzinger naglašava kako je važno razlikovati formu prikazivanja i prikazani sadržaj. S obzirom na formu, ona je uzeta iz onoga vremena, odnosno uzete su slike s kojima su ondašnji ljudi živjeli te kojima su se služili u govoru i razmišljanju. Zato, gledano iz perspektive današnjeg vremena, možemo reći kako glavna intencija Svetog pisma nije izreći nama pripovijetku o tome kako su postupno nastajale biljke, sunce, mjesec i zvijezde, nego želi ponajprije istaknuti jedno – Bog je stvorio svijet. Da bismo to razumjeli, potrebno je promotriti širi kontekst. Naime, u vremenu nastanka biblijskih tekstova o stvaranju ljudi su smatrali kako je svijet mjesto sukoba međusobno sukobljenih sila te da je svijet kao takav

⁷³ Usp. J. RATZINGER, *U početku stvori Bog*, 16-17.

⁷⁴ Usp. L. NEMET, *Teologija stvaranja*, 32.

boravište demonskih moći od kojih se čovjek mora braniti. Međutim, sunce i mjesec nisu božanstva koja stoje iznad svijeta, a nebo nije mjesto boravka božanstava jer sve to dolazi iz jedne moći, iz vječnog Božjeg uma koji je kroz riječ postao stvaralačka snaga. Kada su ljudi shvatili da je svijet nastao iz Božje riječi i po njegovoj riječi, u njima je nestao strah od bogova i demona i čovjeku je dana mogućnost da se bez straha susretne s Bogom.⁷⁵ To je bila prva i vrhunska demitologizacija.

Teologija stvaranja svoju znanstvenost crpi iz toga što se biblijski tekstovi uzimaju u sklopu kritičke analize sukladno dostignućima suvremenih biblijskih znanosti i naputaka crkvenog učiteljstva. Pri tome se primjenjuje temeljno načelo biblijskih znanosti po kojemu se uvijek mora uzimati cjelokupna Biblija, a pojedini se tekst treba čitati u svjetlu cjeline čitava Pisma (kanonska egzegeza).⁷⁶ Dakle, Pismo, nije otpočetak u sebi zatvoreni krug jednom dovršen i potpun.

Prije svega, svetopisamski su tekstovi odraz Božje povijesti sa izabranim narodom. U tom kontekstu Ratzinger ističe važnost pojma „biti na putu“. Kršćanin Stari zavjet promatra kao put prema Kristu. Stoga, stigavši do Krista, do Novoga zavjeta, shvaća što se kroz Stari zavjet nastojalo reći. Tako svaka pojedinost dobiva smisao od cjeline, a cjelina dobiva smisao od svojega cilja, od Isusa Krista. Crkveni oci su već u prvim vremenima Crkve, oslanjajući se na vjeru, smatrali kako određeni tekst tumačimo teološki ispravno samo ako ga promatramo kao dio puta prema naprijed. Zato su Stari i Novi zavjet jedna cjelina.⁷⁷

Vežano za povijest odnosa Boga i izabranog naroda, vjera u stvaranje ponajviše se istaknula u vrijeme babilonskog sužanjstva kada su Izraelci ostali bez svojega Hrama, zemlje, a činilo im se i bez Boga. Pitali su se je li njihov Bog pobijeden od strane drugih bogova te je li im vjera prazna? Međutim, upravo u takvoj situaciji Izraelci su shvatili kako njihov Bog nije vezan za samo jedan komad zemlje. Shvatili su da je njihov Bog nad svom zemljom, raspolagao je cijelim nebom i cijelom zemljom – Bog Izraelov zapovijeda čak i Izraelovim neprijateljima, on je Gospodar i njihovih planova. Bog je bio u mogućnosti tako činiti jer je on sve sam stvorio. Izraelci tek u nevolji kao što je babilonsko sužanjstvo shvaćaju da njihov

⁷⁵ Usp. J. RATZINGER, *U početku stvori Bog*, 18-19.

⁷⁶ Usp. L. NEMET, *Teologija stvaranja*, 22.

⁷⁷ Usp. J. RATZINGER, *U početku stvori Bog*, 21-22.

Bog, za razliku bogova drugih naroda, u svojim rukama drži sve narode i svu povijest jer je upravo on Stvoritelj svega.⁷⁸

Izrael je morao pronaći svoje lice naspram izvještaja o stvaranju drugih naroda. Kao najpoznatiji izvještaj o postanku svijeta toga vremena izdvaja se babilonski ep o stvaranju *Enuma Eliš*. Dok su taj izvještaj i izvještaji o postanku svijeta drugih naroda obilježeni dramatičnim slikama borbi bogova, u Bibliji vlada svečani mir – Bog stvara moćno i to samo riječju. Cjelokupna stvarnost proizlazi od jedinog Gospodara svega.⁷⁹ Upravo to odbacivanje mitova te povezivanje nastanka svijeta s Božjim naumom i njegovom riječju novost je koju donosi Post 1, 1-19. Osim toga, novost i revolucionarnost teksta iz Knjige Postanka vidimo u stvaranju sunca i mjeseca koji imaju svrhu mjeriti vrijeme i davati svjetlo. Za ondašnje narode svesti božanstva poput sunca i mjeseca tek na neku svrhu bilo je ravno zločinu. Zato se ovaj tekst smatra prosvjetljenjem povijesti te izlaskom iz strahova koji su zarobljavali čovjeka.⁸⁰

Nadalje, izrazito je važno istaknuti kako ono što pronalazimo u starozavjetnim tekstovima ne završava s mudrosnom literaturom. Naprotiv, to je tek most koji vodi daljnjem putu, Isusu Kristu. Tek s Novim zavjetom pronalazimo konačan osvrt na stvaranje u citatu: „*U početku bijaše Riječ, i Riječ bijaše kod Boga i Bog bijaše Riječ... Sve je po njoj stvoreno, i ništa nije stvoreno bez Riječi.*“ (usp. Iv 1, 1). Iz ovih riječi postaje jasno kako mi kao kršćani ne čitamo Stari zavjet u njemu samome i radi njega samoga, nego ga uvijek čitamo s Njime i po Njemu. Mi čitamo s onim u kojemu je sve napisano i ispunjeno. Toga su bile svjesne i rana Crkva i Crkva srednjega vijeka – Bibliju možemo slušati na istinit način samo ako slušajući polazimo od Krista, od slobode koju nam je on podario. S novim vijekom to nije slučaj, budući da je historijsko mišljenje dobilo na snazi, a ono tekstove čita u njima samima, u njihovoj goloj doslovnosti, ne krećući se prema naprijed, prema Kristu, nego prema iza, prema pitanju o njihovoj vjerojatnosti i istinitosti.⁸¹

⁷⁸ Usp. J. RATZINGER, *U početku stvori Bog*, 23-24.

⁷⁹ Usp. I. ČATIĆ, Prvi izvještaj o stvaranju čovjeka (Post 1,1 – 2,4a), dostupno na: <https://www.vjeraidjela.com/prvi-izvjestaj-o-stvaranju-covjeka-post-11-24a/> (pristupljeno: 2. 12. 2024.).

⁸⁰ Usp. J. RATZINGER, *U početku stvori Bog*, 26.

⁸¹ Usp. *isto*, 27-29.

Upravo zbog takvog načina tumačenja gdje se cjelina izolira i gdje se pojedinačnome pridaje karakter doslovnosti, ojačao je sukob između prirodne znanosti i teologije koji do danas opterećuje vjeru. Svakako, do tog sukoba nikada nije trebalo doći, budući da je vjera i danas sveobuhvatnija, šira i dublja. Štoviše, vjera je razumna. Ratzinger smatra kako je vjera u stvaranje čak i s gledišta rezultata prirodne znanosti „bolja hipoteza“ koja više i bolje objašnjava od svih drugih teorija.⁸²

2.2. Stvaranje čovjeka

Što je čovjek? (Ps 8,5) O malo kojem je pitanju u katoličkoj teologiji pokrenuta diskusija kao o postanku i razvitku čovjeka. To je razumljivo jer čovjek kao razumno, duhovno biće želi dobiti odgovor na pitanje kada i kako je počeo postojati.⁸³ Na to pitanje nije jednostavno dati odgovor. Svaki pojedinac mora iznova propitati svoje čovječstvo, odnosno odlučiti se što ili tko želi biti kao čovjek. Pismo nam nastoji pružiti pomoć oko shvaćanja pitanja što je čovjek i koji je Božji plan s njime.⁸⁴

Izvještaj o stvaranju govori kako je Bog oblikovao čovjeka iz zemlje, hebr. *adāmāh*. Zbog te etimologije Adam je opće ime za čovjeka ili ljudski rod, a rabi se i kao osobno ime za prvoga čovjeka kojega je stvorio Bog.⁸⁵ Međutim, ovakav se prikaz čovjeka kao onog koji je oblikovan iz zemlje može tumačiti kao utjeha, ali i kao poniženje, budući da se govori kako je čovjek stvoren od dobre Božje zemlje, ali u isto vrijeme jasno mu se daje do znanja da nije Bog, nego je smrtni i prolazan.⁸⁶ Imenica *ādām* kolektivni je singular pa je iz toga zaključno da Bog nije stvorio jednog čovjeka već čovječanstvo.⁸⁷ Prema tome ovim izrazom želi se naglasiti jedinstvo svih ljudi, naroda i cijelog čovječanstva. Primjerice, gospodar i

⁸² Usp. *isto*, 29-30.

⁸³ Usp. A. REBIĆ, Teološki pogledi na stvaranje čovjeka, u: *Bogoslovska smotra* 40(1970.)4, 349-364., ovdje 345.

⁸⁴ Usp. J. RATZINGER, *U početku stvori Bog*, 53-54.

⁸⁵ Usp. Adam, u: *Hrvatska enciklopedija*, dostupna na: <https://www.enciklopedija.hr/clanak/360> (pristupljeno 27. 10.2024.).

⁸⁶ Usp. J. RATZINGER, *U početku stvori Bog*, 54.

⁸⁷ Usp. I. ČATIĆ, Načinimo čovjeka... (Post 1,26). Antropološki naglasci u Post 1,1-2,4a, u: *Diacovensia* 19(2011.)2, 171-213., ovdje 187.

sluga zapravo su isti jer su uzeti od iste zemlje i određeni su da se u nju i vrate. Isto tako, svi su, dakle, narodi uzeti od jedne zemlje. Ne postoje različita krv i zemlja.⁸⁸

Uz činjenicu da je čovjek uzet i stvoren od zemlje, krucijalna je i informacija da je čovjek stvoren na sliku i priliku Božju. Sveto pismo stvaranje na Božju sliku ograničava samo na čovjeka. Kao takav pojam slika Božja je, ne samo najstariji, već i jedan od temeljnih pojmova biblijske i teološke antropologije. Ovaj pojam dopušta poniranje u odnos između Boga i čovjeka: on izražava Božju transcendentnost i čovjekovu upućenost na Boga, čovjekovo povlašteno mjesto u stvorenome svijetu. Ovaj izričaj stvara konfuzije u teologiji jer se temelji na dvije imenice ne potpuno jasnih značenja:⁸⁹ *celem* (grč. *eikōn*; lat. *imago*; hrv. *slika*) i *demût* (grč. *homoiōma/homoiōsis*; lat. *similitudo*; hrv. *sličnost, lik*). Biblijski pisac spomenute izraze koristi kao sinonime iako između njih postoji razlika. *Celem* je očitovanje ili uprisutnjavanje nečega, a da ne mora nužno tome nalikovati. *Demût* pak nalikuje onome što prikazuje, ali ne mora nužno uprisutnjavati ono čemu je nalik. Čovjek je kao slika prikaz koji Boga uprisutnjuje te kao prilika prikaz koji nalikuje Bogu.⁹⁰ Stvaranje čovjeka na Božju sliku ne smije se miješati sa stvarnom Božjom slikom. Kada se kaže da su ljudi Božja slika, time se ne misli da su produžetak Njegova bića, već portret koji je nastao Božjim stvaralačkim činom.

Prema tome Božje stvaranje na svoju sliku ne odnosi se samo na prvog čovjeka već je svaki čovjek njegova slika. U tome se sastoji jedinstvo čovječanstva: da svaki čovjek ispunjava jedan Božji nacrt, da svaki čovjek proizlazi iz iste zamisli stvaranja. To da je čovjek stvoren na Božju sliku je najdublji razlog nepovrjedivosti ljudskog dostojanstva.⁹¹ Kao najdublji razlog nepovrjedivosti ljudskoga dostojanstva Ratzinger ističe sljedeće:

„Zbog toga Biblija kaže: tko se ogrješuje o čovjeka, ogrješuje se o Božje vlasništvo (Post 9,5). Ljudski život stoji pod posebnom Božjom zaštitom jer svaki čovjek – koliko god bio bijedan ili uzvišen, bolestan ili napaćen, beskoristan ili značajan, rođen

⁸⁸ Usp. J. RATZINGER, *U početku stvori Bog*, 55.

⁸⁹ Usp. I. ČATIĆ, *Načinimo čovjeka...* (Post 1,26), 185.

⁹⁰ Usp. R. PAVLIĆ, M. VLAHOVIĆ, *Čovjek – slika Božja. Teološka interpretacija i suvremeni izazovi*, u: *Riječki teološki časopis* 50(2017.)2, 359-386., ovdje 363.

⁹¹ Usp. J. RATZINGER, *U početku stvori Bog*, 56.

ili nerođen, neizlječivo bolestan ili prepun životne snage – u sebi nosi Božji dah, svaki je Božja slika.“⁹²

Osim toga bit slike sastoji se u tomu da ona nešto predstavlja. Tako kada vidimo neku umjetničku sliku raspoznavamo krajolik ili čovjeka koga ta slika prikazuje itd. Dakle, slika upućuje na nešto drugo izvan sebe same. Bit slike nije u onome što je ona u sebi (ulje, platno, okvir), već je njezina bit u onomu na što ukazuje izvan sebe. Prema tome sličnost s Bogom označava čovjekovu upućenost prema Bogu. Upravo je to ono što razlikuje čovjeka i životinju – samo je čovjek biće koje može misliti Boga.⁹³

Slijedom navedenog Ratzinger zaključuje kako se u čovjeku – slici Božjoj spajaju nebo i zemlja. Upravo se ovdje prepoznaje još dublje jedinstvo čovječanstva – svi ljudi proizlaze iz iste Božje zamisli, sve ljude je isti Bog htio, sve ljude taj isti Bog poznaje. Svaki je čovjek slika istog Boga. Na tome se temelji svaka civilizacija te proizlazi ljudsko dostojanstvo. Ukoliko se čovjeka ne promatra kao stvorenje od Boga stvoreno i željeno, počinje ga se promatrati kroz prizmu korisnosti, a kao posljedica takvog stava javlja se barbarizam. Značajnu važnost čovjeka kao stvorenja vidimo u izričaju da je stvoren kao sličan Bogu. Može se stoga reći kako čovjek nije pozvan biti zatvoren u samoga sebe jer sličnost s Bogom znači upućenost drugima. Ta sličnost, dakle, označava sposobnost za Boga, sposobnost odnosa. Zato je čovjek najviše čovjek kada izlazi iz samoga sebe, kada postane sposoban reći Bogu „Ti“.⁹⁴

Međutim, važno je osvrnuti se na prvotno pitanje koje je postavljeno, a ono glasi: „Što je čovjek?“ Naime, u Novom zavjetu dolazi novi i konačni Adam, a to je Isus Krist. On je potpun čovjek. Stoga, čovjek je biće koje može postati brat Isusa Krista. To vrijedi za sve ljude. Zato je važno promatrati druge kao one s kojima zajedno imamo mogućnost postati udovi Kristova tijela.⁹⁵

⁹² J. RATZINGER, *U početku stvori Bog*, 56.

⁹³ Usp. *isto*, 58-59.

⁹⁴ Usp. *isto*, 56-59.

⁹⁵ Usp. *isto*, 60.

Čovjek je odraz stvarateljskog razuma. Čovjek je bio zamišljen i željen. Prema tome postoji zamisao koja prethodi čovjeku, a on je pozvan otkriti ju kako bi mogao životu dati smisao.⁹⁶

Teolozi koji se bave temom stvaranja u nepovoljnom su položaju jer u modernom dobu vlada uvjerenje da je o pitanjima čovjeka, života, njegova podrijetla, nastanku, uzrocima, procesima i zakonitostima nadležna biologija kao priznato polje prirodnih znanosti, a odgovor daje isključivo pomoću objašnjenja i jezika biologije. Prema tome teolozi, Crkva i općenito vjernici nailaze na poteškoće u tumačenju Božjeg stvaranja pored današnje evolutivne slike svijeta.

Kao što znanost ne može sama tražiti istinu isto tako i teologija jer ona tek kroz otkrića evolucije može dublje razumijevati Božje djelo stvaranja. S obzirom na prirodoznanstvenu sliku svijeta teolozi su pozvani osvjetliti kršćansko poimanje Božjeg stvaranja koje je dublje od robovanja doslovnosti stvaranja svijeta i čovjeka u šest dana. Sam Ratzinger promišljao je o teologiji stvaranja usporedno s postavkama teorije evolucije, a isto je zauzelo pažnju i u drugih brojnih teologa današnjice. U sljedećem poglavlju prikazan je dio Ratzingerova promišljanja o odnosu teologije stvaranja i teorije evolucije kao i pitanje duše u evoluciji koja se javlja u sintetiziranom govoru teologije stvaranja i evolucije, a sustavno ju je izložio hrvatski teolog Tonči Matulić.

⁹⁶ Usp. J. RATZINGER, *Naučiti vjerovati*, 20.

3. PROPITKIVANJE ODNOSA TEOLOGIJE STVARANJA I TEORIJE EVOLUCIJE U SUVREMENOJ TEOLOŠKOJ MISLI

Zbog nepovoljnog suvremenog društvenog ozračja, dijalog vjere i znanosti pod vidom odnosa teologije i evolucije, iznimno je otežan, ako ne i prepriječen. Naime, u 21. stoljeću ateizam se ponovno probudio u preobraženom obliku pod nazivom „novi ateizam“. Riječ je o novom valu antiteističkog ateizma kojega je uzrokovala nekolicina filozofa, znanstvenika i publicista, a odjeknuo je diljem zapadnog svijeta u stručnoj i laičkoj, vjerničkoj i nevjerničkoj javnosti. Taj je odjek dvoznačnog karaktera. S jedne strane novi val ateizma naišao je na javno odobravanje mnogih pojedinaca, udruga i organizacija, a s druge strane naišao je na žestoko osporavanje i protivljenje. Taj fenomen podijelio je javnost što je negativno utjecalo na partnerski dijalog vjere i znanosti.⁹⁷

Duh novog ateizma počeo se širiti 2004. godine s objavom kontroverzne knjige američkog filozofa i neuroznanstvenika Sama Harrisa *Kraj vjere: religija, terorizam i budućnost razuma*. Povod za pisanje ovog djela bio je teroristički čin rušenja blizanaca u New Yorku, 11. rujna 2001., s gotovo tri tisuće nevinih žrtava. Zbog toga on u svojoj knjizi zastupa stav kako je svaka religija, a osobito monoteistička vjera, najopasniji element modernog doba. Stoga je po njemu postojanje oružja za masovno uništenje i istovremeno religioznih vjernika postalo krajnje opasno te je nužno da religija kakvu poznajemo što prije nestane.⁹⁸

Nakon njega u javnosti se pojavio niz autora koji su, pozivajući se na prirodne znanosti, pokušali argumentirati nepostojanje Boga, dok su ateizam sveli na izraz mržnje prema religiji. Knjige autora novog ateizma odišu nekom vrstom dogmatike koja se može sabrati u osam članaka vjerovanja:⁹⁹

1. Vjerujem u jednu, apsolutnu, evoluirajuću, slijepu i hladnu prirodu.
2. Vjerujem u materijalističko objašnjenje teorije evolucije.

⁹⁷ Usp. T. MATULIĆ, *Bog i evolucija*, Zagreb, 2024., 23.

⁹⁸ Usp. T. MATULIĆ, Pojava i značenje novog ateizma. Je li posrijedi stvarna provokacija vjeri i teologiji?, u: *Crkva u svijetu* 45(2010.)4, 438-466., ovdje 438.

⁹⁹ Usp. T. MATULIĆ, *Bog i evolucija*, 28.

3. Vjerujem u besmislen svemir u kojem se slučajno pojavilo razumsko biće zvano čovjek koje postavlja najbesmislenije pitanje svih pitanja, a to je pitanje o smislu.
4. Vjerujem u prirodoznanstveni scijentizam i racionalizam.
5. Vjerujem u besciljni svemir i život.
6. Vjerujem u obogotvoreni ljudski razum, koji može sve objasniti i pod cijenu da sebe proglasi neobjašnjivim i besmislenim.
7. Vjerujem u prestanak zla u svijetu nestankom religije.
8. Vjerujem u čovjeka koji razumije i slijedi prirodne porive te se aktivno uključuje u samoevoluciju u svrhu stvaranja novoga – transhumanističkog – čovjeka.

Autori koji promiču novi ateizam uvjerenja su da sve što postoji duguje svoje postojanje neprekinutoj i besmislenoj evoluciji. Prema njihovom stajalištu, svemir nije rezultat djelovanja kreativnog Uma niti postoji zahvaljujući Logosu. Stoga, i pojava čovjeka na Zemlji shvaća se kao slučajna, dok se pitanja nastanka i razvoja svemira, života i čovjeka mogu legitimno raspravljati isključivo kroz prirodne znanosti, jer Bog, prema njihovom uvjerenju, ne postoji. Ova perspektiva negira postojanje Boga, duše i života nakon smrti. Ljudski duh, savjest, svijest, razum, inteligencija za njih su tek popratna pojava materije, a ispravno ih se može shvatiti isključivo na temelju prirodoznanstvenih objašnjenja. U gomili slučajnosti i vjera u Boga pojavila se tek kao slučajna nuspojava čovjekove prilagodbe u kontekstu evolucijske borbe za opstanak. Kao takva ona je bespotrebna, prema ovom pristupu, jer ljudi se bolje ponašaju bez vjere u Boga.¹⁰⁰ Uzimajući ove podatke u obzir novi ateizam pokazao se kao još jedna u nizu instrumentalizacija Darwinove prirodne teorije u ideološke svrhe.

Novi ateizam je, dakle, izvorno ateistički pokret 21. stoljeća. Novim ga ne čine nove ideje i argumenti, nego ga novim čini otvorena mržnja prema Bogu i religiji, pod krinkom obrane prirodnih znanosti. Za razliku od tradicionalnog ateizma, koji je bio filozofski usmjeren i uglavnom miroljubiv u svom uvjerenju o nepostojanju Boga, novi ateizam temelji se na scijentizmu. On svoju kritiku vjere u Boga prikazuje kao znanstvene argumente i dokaze. Na taj način pokušava akademsku zajednicu i društvo uključiti u svoj ideološki okvir. Pristalice novog ateizma smatraju da prirodne znanosti imaju autoritet za odgovor na pitanja

¹⁰⁰ Prema analizi danoj u: T. MATULIĆ, Pojava i značenje novog ateizma, 456.

o Bogu i smislu života.¹⁰¹ Na taj način novi ateizam prouzrokovao je da se razum i prirodne znanosti rabe kao ubojito oružje protiv vjere u Boga i religije općenito. Glavni je argument autora novog ateizma da suvremeno evolucionističko objašnjenje nastanka svemira, života i čovjeka uklanja potrebu za religijskim tumačenjima njihova nastanka. Novi ateizam zagovara da se ova ideja proglasi javno obvezujućom u svim aspektima društvenog života.¹⁰²

Paralelno s novim ateizmom u neokonzervativnim vjerskim pokretima javlja se pak izražena sumnja prema znanosti, posebno prema prirodnim znanostima. U očima konzervativnih vjernika istraživanja i teorije tih znanosti nasrnule su na tradicionalnu biblijsku sliku stvaranja svemira, života i čovjeka koja se prihvaćala u njezinom doslovnom značenju.¹⁰³

Obje su struje u svojoj ekstremnosti pogubljujuće po čovjeka. Svijet u kojem bi zavladao novi ateizam utemeljen na materijalizmu postao bi svijet koji je lišen istinskog razuma i dubine prirodnih znanosti. S druge strane kada bi svijetom zavladao vjerski fundamentalizam on bi postao svijet koji je lišen istinske vjere u Boga i teologije. U prvom slučaju, apsolutna vladavina materijalističkog ateizma i prirodnih znanosti pretvorila bi se u svojevrsnu ateističku religiju, gdje bi materija postala vrhovno božanstvo. U drugom slučaju, dominacija vjerskog fundamentalizma dovela bi do stvaranja teokratskog društva u kojem bi crkvena zajednica diktirala pravila, a vjera bi, kao divinizirani razum, preuzela kontrolu nad svim aspektima ljudskog djelovanja.¹⁰⁴

Zato je od velike važnosti pronaći srednji put. Enciklika *Fides et ratio*, promatra vjeru i razum u simbiozi ističući važnost i posebnosti svake od njih. Naglašava da vjera i razum zajedno omogućuju čovjeku dublje razumijevanje istine, pri čemu vjera nadopunjuje razum, a razum produbljuje vjeru. U uvodnim riječima papa Ivan Pavao II. piše sljedeće:

„Vjera i razum izgledaju poput dvaju krila kojima se ljudski duh uzdiže k promatranju istine. Sam Bog je pak onaj koji je usadio u srca ljudi nastojanje da

¹⁰¹ Usp. T. MATULIĆ, *Bog i evolucija*, 31.

¹⁰² Usp. *isto*, 25.

¹⁰³ Usp. *isto*, 35.

¹⁰⁴ Usp. *isto*, 36-37.

spoznaju istinu i da najposlije ipak spoznaju i njega kako bi spoznavajući i ljubeći njega prispjeli isto tako k punoj istini o samima sebi.“¹⁰⁵

O zajedničkom putu vjere i znanosti ne govore samo vjernici, već i sami znanstvenici. Jedan od njih je i Vladimir Paar, cijenjeni hrvatski fizičar koji je radio kao redoviti profesor na Prirodoslovno-matematičkom fakultetu u Zagrebu, a višestruko je bio nagrađivan za svoj znanstveni istraživački rad.¹⁰⁶ Stava je da znanstvenik ukoliko ne želi postati fahidiot koji je zatvoren u ograničeni prostor dostupnog znanstvenog znanja sve više postaje svjestan barijera u znanstvenoj spoznaji i metodi. Kao prirodoznanstvenik priznaje da znanost sve češće otvara nove probleme na koje sama ne može odgovoriti. Prema njemu danas su dodirne točke znanosti i vjere sve očitije, a znanstvenici se sve više s tim suočavaju što dublje pokušavaju ući u suštinu znanstvenog problema. Ovaj fizičar zastupa mišljenje, kojega s njim dijele i teolozi, da nijedna znanstvena teorija, ako je znanstveno dokazana, ne može biti u suprotnosti s vjerom, jer se sva zbivanja odvijaju prema prirodnim zakonima, a njih je stvorio Bog. Dakle, sve što je znanstveno dokazano ne može biti u suprotnosti s vjerom jer se odvija u skladu s prirodnim zakonima koje je Bog stvorio, a to je uvelike primjenjivo i na Darwinovu teoriju.¹⁰⁷

Takav stav nije bio uvijek zastupljen. Nakon što je Charles Darwin razvio misao evolucije i time doveo u pitanje naslijeđenu predodžbu o stalnosti vrsta koje je Bog stvorio, dao je novu revolucijsku sliku svijeta. Do prije samo dvjesto godina znanstvenici su se držali slike povijesti i svijeta koja je uzeta iz Biblije. S Darwinom se čovjek pojavljuje kao biće koje je nastalo u beskonačnim metamorfozama te su tako velike konstante biblijske slike svijeta nestale.¹⁰⁸ Tu se otvorilo pitanje kome običan čovjek treba dati povjerenje, znanosti ili vjeri, nepravедno ne dajući priliku zajedničkom rješenju. S vremenom su brojni teolozi i

¹⁰⁵ IVAN PAVAO II., *Fides et ratio – Vjera i razum. Enciklika svim biskupima katoličke Crkve o odnosu vjere i razuma*, Zagreb, 1999., 5.

¹⁰⁶ Usp. Paar, Vladimir, u: *Hrvatska enciklopedija*, dostupna na: <https://www.enciklopedija.hr/clanak/paar-vladimir> (pristupljeno 12. 12. 2024.).

¹⁰⁷ Usp. V. PAAR, Odnos znanosti i vjere (Z-paradoks), u: P. ARAČIĆ (ur.), *Teologija u dijalogu s drugim znanostima. Zbornik radova znanstvenog simpozija s međunarodnim sudjelovanjem o 200. obljetnici filozofsko-teološkog studija u Đakovu, 1806. – 2006.*, Đakovo, 2008., 217-244., ovdje 236-237.

¹⁰⁸ Usp. J. RATZINGER, *Dogma i navještaj*, Zagreb, 2011. 142-143.

znanstvenici uvidjeli potrebu progovoriti o tim stvarnostima promatrajući ih zajedno, a ne odvojeno.

3.1. Stvaranje i evolucija prema Josephu Ratzingeru

Dok vjera u stvaranje nastoji odgovoriti na pitanja o postojanju bitka kao takvoga s temeljnim problemom zašto nešto uopće jest i nije ništa, s druge strane, ideja razvoja postavlja pitanja zašto postoje upravo te stvari, a ne druge, odakle su dobile svoju određenost i kako su povezane s drugim tvorevinama. Filozofskim jezikom razliku možemo opisati na način da se vjera u stvaranje kreće ontološkom razinom, a ideja razvoja na fenomenološkoj. Ratzinger tu razliku opisuje i na način da se vjera u stvaranje odnosi na razliku između ničega i nečega, a ideja razvoja na razliku između nečega i nečega drugoga.¹⁰⁹

Teologija stvaranja u sebi je lijepa i dobra, ali zbog svoje neodrživosti pred prirodoznanstvenim argumentima ostala je napuštena. Tako je sve više ljudi, a napose onih koji se bave znanošću, počelo pristajati uz evolucijsku sliku svijeta. Jedan od njih je francuski biolog Jacques Monod na čije se stavove osvrnuo Ratzinger. Monod je jasno odbacivao vjeru u stvaranje pri čemu je, ironično, dao argumente za ono čemu se protivio. Između ostaloga, Monod ističe dvije stvarnosti koje ne moraju biti: mogu, ali ne moraju. To su život i čovjek. S obzirom na fizikalne zakone život je mogao, ali nije morao nastati. Monod čak više naglašava nevjerojatnost događaja života jer je matematička vjerojatnost za to bila gotovo ravna nuli. Drugo što nije moralo biti jest tajanstveno biće čovjek. Čovjekovo postojanje je toliko nevjerojatno da Monod kao znanstvenik tvrdi da se samo jednom može dogoditi da nastane ovo biće. Smatra kako je čovjek slučaj. Tako ljudi koji su slučajno dobili život moraju sebi izgledati poput čovjeka koji je na lutriji izvukao sretan broj i dobio milijardu, smatra Monod. Paradoksalno je, kako je uvidio Ratzinger, da je ovo koje je Monod izrekao ateističkim jezikom postalo molitva vjere: nisam morao biti, ali jesam, a ti si me, Bože, htio. Jasno, Monod na mjesto Božje volje stavlja slučaj, lutriju, koja nas je proizvela. S druge strane, ako nas je samo puki slučaj bacio u postojanje, postoji dovoljno razloga da to radije

¹⁰⁹ Usp. J. RATZINGER, *Dogma i navještaj*, 144-145.

smatramo nesrećom. Jedino u slučaju u kojem čovjek zna da nije slučaj, nego da postoji iz slobode i ljubavi može zahvaljivati za slobodu znajući da je ipak dar biti čovjek.¹¹⁰

Istaknuto je već kako je tema stvaranja posljednjih desetljeća igrala neznatnu ulogu. Ratzinger objašnjava da se, između ostalih razloga, nameće i to da je Karl Marx odgovor na pitanje o čovjekovu ishodištu proglasio nemogućim i svrstao ga na razinu puke radoznalosti. Za njega je pitanje je li svijet stvorio Bog ili je on nastao slučajno potpuno nevažno i ni na koji način nema utjecaja na tijek života. To je suprotno Ratzingerovu, i općenito kršćansko-teološkom, razmišljanju da ne možemo odgovoriti na pitanje kamo idemo ukoliko ne znamo odakle dolazimo. Ratzinger se jasno suprotstavlja Marxovu mišljenju i kaže kako pitanje je li Bog stvorio svijet ili je on nastao slučajno ima utjecaja na tijek ljudskoga života. U suprotnomu Marx se ne bi toliko trudio isključiti to pitanje. Dakle, Ratzinger ukazuje kako je marksizam vodio zabrani postavljanja tog pitanja i tako htio pojednostaviti čovjeka.¹¹¹

Prijelaz k evolucijskom promatranju svijeta predstavlja korak u kojem se znanost ograničava na ono dohvatljivo, što čovjek može istražiti, dok se svako drugo promišljanje izbacuje iz područja znanosti kao neplodno. Ovdje vjernik mora napustiti dosadašnji način na koji je sebi zamišljao stvaranje jer svijet i čovjek sada pripadaju znanstvenoj slici.¹¹² Ratzinger izriče poteškoću u kojoj se čovjek našao riječima:

„Pritom se čovjek mora pokušati staviti iznad dviju formi mišljenja, a tu lako upada u pojmovnu ničiju zemlju, u kojoj se objema stranama čini sumnjivim i brzo ga obuzima osjećaj da sjedi između stolica. Unatoč tomu, moramo pokušati pipajući ići naprijed.“¹¹³

Teolozi i prirodoznanstvenici prvog naraštaja, prije Darwinovih postavki, koji su branili nepromjenjivost vrsta nisu bili ni glupi ni zlonamjerni. Vjera u stvaranje tada se izricala kao vjera u proizvođenje pojedinih vrsta i u predodžbi statičke slike svijeta. Budući da je to postalo neodrživo s pojavom prirodoznanstvenih argumenata, vjera u stvaranje je

¹¹⁰ Usp. J. RATZINGER, *U početku stvori Bog*, 62-64.

¹¹¹ Usp. *isto*, 107-108.

¹¹² Usp. J. RATZINGER, *Dogma i navještaj*, 145.

¹¹³ Usp. *isto*, 146.

postala neuporabljiva, ali ona i dalje ima što braniti. Ratzinger u ovoj apologiji na prvo mjesto stavlja stvaranje čovjeka.

Iz postavki teorije evolucije dolazi se do teološki važnog zaključka koji se odnosi na jedinstvo čovjeka. Naime, ako je čovjek samo proizvod razvoja, onda je i duh tvorevina slučaja. Ako se duh razvijao, onda je materija prvo ishodište svega drugoga. Ako je pak tako onda Bog, Stvoritelj i stvorenje iščezavaju sami po sebi.

Od ovog problema pokušalo se pobjeći tako što se govorilo da bi čovjekovo tijelo moglo biti proizvod razvoja, ali duh ne, ni u kojem slučaju, jer je njega stvorio sam Bog budući da duh ne može proizaći iz materije. Ovaj argument, u kojemu u prilog ide činjenica da se duh ne može obrađivati istim prirodno-znanstvenim sredstvima kojima se može pratiti povijest organizma, može zadovoljiti samo na prvi pogled. Takvo stajalište nameće pitanje može li se čovjek tako dijeliti između teologa i prirodoznanstvenika – duša jednomu, tijelo drugomu.¹¹⁴

Tako se čini da tema stvaranja i razvoja za čovjeka na obje strane vodi k strogom ili-ili. S obzirom na današnje stanje znanosti to bi prije značilo kraj vjere u stvaranje. Pitajući se o planiranom stvaranju ili slučajnom nastanku čovjeka pri čemu se strogo pristaje uz samo jednu ideju Ratzinger izdvaja dva moguća stava poniznosti:

Prvi je stav kršćanski stav bivstvene poniznosti. To znači da čovjek prihvaća sama sebe kao stvorena i ovisna o ljubavi iz koje je stvorena.

Drugi je stav poniznost preziranja bitka. U takvoj poniznosti čovjek sebe poima kao ništa, on je tek goli majmun od kojega se možda još nešto može načiniti. Ovaj stav očituje se kao vjera u napredak, kao princip klasne borbe, kao proizvodnja svijeta protiv bitka stvaranja.¹¹⁵

Pri pokušaju povezivanja vjere u stvaranje i evolucije, odnosno povezivanja predodžbe svijeta u nastajanju i biblijsku ideju stvaranja svijeta posredstvom Riječ, uočavaju se različiti pogledi na svijet. U sličnoj situaciji bili su i teolozi prve Crkve. Naime, priča o

¹¹⁴ Usp. *isto*, 146-147.

¹¹⁵ Usp. J. RATZINGER, *U početku stvori Bog*, 109.

stvaranju prikazuje svijet na način koji je bio razumljiv starim narodima poput Babilonaca, dok su crkveni oci živjeli u helenističkom razdoblju gdje su te slike smatrane mitovima. U Bibliji se nalaze priče o stvaranju koje se međusobno razlikuju kao one iz Knjige postanka spram onih iz mudrosne literature, uključujući i različite izvještaje o stvaranju u samoj Knjizi postanka. Dakle, čak niti unutar same Biblije vjera i pogledi na svijet nisu isti. Objašnjenje leži u tome da Biblija nije nastala odjednom već ona pokriva više od tisuću godina povijesti i zato sadrži različite predaje odnosno poglede na svijet. Unatoč tomu razlike koje su uočene nisu bile doživljavane kao prijetnja vjeri ili osnovnoj ideji stvaranja.

Jasno je da vjera ne može i ne treba biti istovjetna s biblijskom slikom svijeta. Za Ratzingera bi bilo glupo i neistinito teoriju evolucije kriomice predstavljati kao proizvod vjere, a još gluplje vjeru promatrati kao vrstu osvjetljavanja teorije evolucije ili smatrati da je vjera potvrđuje.

Postavlja se pitanje u kojemu se obliku i evolutivnu sliku svijeta onda smije shvatiti kao izraz stvaranja?¹¹⁶

Ratzinger je tu oprezan i kaže kako se najprije treba odgovoriti na pitanje kako se zapravo shvaća svijet kada ga se poima evolutivno. Vlada li u evoluciji besmisao ili smisao? Vjera u stvaranje s pogledom na evolutivno poimanje svijeta izriče uvjerenje da svijet u cjelini proizlazi iz Logosa, iz stvarateljskog smisla te predstavlja vremenit oblik njegova samoostvarenja. Danas može biti razumljivije ono što je kršćanski nauk o stvaranju uvijek tvrdio, ali je pod dojmom antičkih modela teško moglo zadobiti na važnosti: stvaranje se ne može misliti prema uzorku obrtnika koji čini različite predmete nego na način na koji je mišljenje stvaralačko. Drugim riječima, vjerovati u stvaranje s pogledom na evolutivno poimanje svijeta znači svijet u nastajanju shvaćati kao smislen svijet koji dolazi iz stvarateljskog smisla. To uključuje i vjeru u Duha Stvoritelja, *Creator Spiritusa*.¹¹⁷

Promišljajući o evoluciji Ratzinger je došao do zaključka kako u ovom govoru nema ili-ili: ili stvaranje ili evolucija. Za njega ispravna rečenica mora glasiti: stvaranje i razvoj. I stvaranje i razvoj jer obje stvarnosti, odgovaraju na različita pitanja. Teologija stvaranja koja

¹¹⁶ Usp. J. RATZINGER, *Dogma i navještaj*, 149-150.

¹¹⁷ Usp. *isto*, 151-153.

svoj temelj ima u pripovijesti o zemljini prahu i Božjem dahu ne pripovijeda o tomu kako nastaje čovjek već o tomu što on jest, o njegovom najdubljem ishodištu. S druge strane nauk evolucije pokušava spoznati i opisati biološke procese. Pri tome evolucija ne može protumačiti podrijetlo čovjeka, njegovo nutarnje ishodište i vlastitu bit. Zato su teologija stvaranja i evolucija pitanja koja se nadopunjuju, a ne isključuju se.¹¹⁸

Teološki iskaz o posebnom stvaranju čovjeka može postojati zajedno s evolutivnom slikom svijeta. Svaki je čovjek više od proizvoda nasljeđa i okoline, nitko nije nastao iz matematičkih slučajnosti već tajna stvaranja stoji iznad svakog čovjeka. Tu je važno za istaknuti da duh ne pridolazi materiji kao strana supstanca. Za stvaranje duha, Ratzinger kaže, najmanje smijemo zamišljati kao Božje obrtničko djelovanje koje bi odjednom u svijetu počelo raditi svoj posao. Tvrdnja da je, zbog činjenice postojanja duha, Bog stvorio čovjeka na specifičniji, direktniji način nego prirodne stvari, jednostavno znači da je Bog htio čovjeka ne samo kao biće koje „jest tu“ nego kao biće koje ga poznaje i to ne samo kao tvorevinu koju je on mislio nego kao egzistenciju koja može misliti njega.¹¹⁹

Ideja stvaranja u svoj prostor može primiti teoriju evolucije. Pritom treba imati na umu da je središte vjere u stvaranje ključan trenutak u kojemu Bog stvara čovjeku dušu koja može misliti Njega.

„Glina je postala čovjekom u trenutku kad je jedno biće prvi put, iako još uvijek sjenovito, uspjelo oblikovati misao o Bogu. Prvo Ti koje su ljudska usta – koliko god mucavo – izgovorila Bogu označava trenutak u kojemu se duh podigao u svijetu. Ovdje je prijeđen rubikon čovjekova postanka. Jer, čovjeka ne čini čovjekom korištenje oružja ili vatre, nove metode okrutnosti ili istraživanja učinkovitosti, nego njegova sposobnost da bude neposredno za Boga.“¹²⁰

To je ujedno i razlog zbog kojega paleontologija ne može odrediti trenutak nastanka čovjeka. „Postajanje čovjekom uzdignuće je duha kojeg se ne može iskopati lopatom.“¹²¹

¹¹⁸ Usp. J. RATZINGER, *U početku stvori Bog*, 60-62.

¹¹⁹ Usp. ISTI, *Dogma i navještaj*, 154-155.

¹²⁰ *Isto*, 155.

¹²¹ *Isto*, 155.

Vjernici odvažno mogu reći kako veliki projekti života nisu proizvod slučaja niti proizvodi selekcije. Upravo ti veliki projekti života upućuju na stvaralački um, pokazuju Duha Stvoritelja koji je jedini bio dovoljno snažan i odvažan smisliti ovaj projekt. Također, čovjek nije zabluda, Bog ga je htio, plod je ljubavi.¹²²

Dakle, teorija evolucije ne dokida vjeru, ali ju ni ne potvrđuje. Važnost teorije evolucije za vjeru je to što je izaziva da samu sebe dublje shvaća i tako pomogne čovjeku da shvati sebe.¹²³

Za Ratzingera je besmislena opreka da tko vjeruje u Stvoritelja ne može prihvaćati evoluciju ili pak da tko zastupa evoluciju mora isključiti Boga. Besmislenost se krije u tome da danas s jedne strane postoje toliki znanstveni dokazi u prilog evoluciji koje je nemoguće ne vidjeti, a s druge pak strane evidentno je kako evolucijsko učenje ne odgovara na sva pitanja.¹²⁴ Jedno od tih pitanja koje se nameće jest pitanje nastanka duše. O poteškoći razumijevanja stvaranja duše u procesu evolucije istraživao je hrvatski teolog Tonči Matulić čije su postavke predstavljene u posljednjoj točki ovog diplomskog rada.

3.2. Na tragu promišljanja hrvatskog teologa Tončija Matulića

Činjenica vjere da je Bog od svih živih bića jedino čovjeka stvorio na svoju sliku predstavljala je u tradicionalnoj teologiji stvaranja savršeni dokaz da je ljudska vrsta, biološkim rječnikom govoreći *homo sapiens*, stvorena posebnim Božjim stvarateljskim zahvatom. Ta je spoznaja isključivala govor o dugoj povijesnoj evoluciji prirodnog života uopće, a posebno takvu vrstu evolucije koja bi tek na kraju iznjedrila posebnu biološku vrstu čovjeka.¹²⁵ Ipak, razvojem prirodnih znanosti crkveno učiteljstvo se od sredine 20. stoljeća počelo otvarati teoriji evolucije i pozitivno vrednovati njene doprinose u tumačenju i razumijevanju nastanka i razvoja svemira, života i čovjeka u svjetlu vjere u stvaranje.¹²⁶

¹²² Usp. J. RATZINGER, *U početku stvori Bog*, 66.

¹²³ Usp. ISTI, *Dogma i navještaj*, 155.

¹²⁴ Usp. ISTI, *Naučiti vjerovati*, 20.

¹²⁵ Usp. T. MATULIĆ, Charles Darwin o podrijetlu čovjeka: teološko propitivanje metode i argumenata, u: *Bogoslovska smotra* 78(2008.)3, 583-619., ovdje 587-588.

¹²⁶ Usp. ISTI, *Bog i evolucija*, 83.

Važan korak na planu dijaloga vjere u stvaranje i teorije evolucije učinio je papa Pio XII. 1950. godine objavom enciklike *Humani generis* u kojoj je zauzeo stav da je biološka evolucija ozbiljna znanstvena hipoteza te je zbog toga pozdravio istraživanje evolucije prirodnih znanosti, a teolozima je dao dopuštenje uvažavati evolucionističko učenje.¹²⁷ Nakon njega na ovu temu su progovorili i nadolazeći prvosvećenici i drugi teolozi. Među njima bio je i papa Ivan Pavao II. koji je pola stoljeća nakon objavljene enciklike *Humani generis* istaknuo evoluciju ne više samo kao znanstvenu pretpostavku ili hipotezu već kao teoriju.

Usprkos tome što je evolucija od hipoteze došla na razinu teorije pitanja smislenosti procesa koji su se odvijali tijekom evolucije nisu isključena. Međutim, istraživanje smisla ne spada na prirodnu znanost. Prema tome od prirodnoznanstvenika se ne očekuje da dokazuju nešto što izvorno ne pripada njihovoj metodi istraživanja. Znanje o prirodnom podrijetlu čovjeka, kao i znanje o prirodnom podrijetlu cijeloga svemira, ne dokazuje konačni smisao postojanja tih stvarnosti. Pitanje smisla, kao i pitanje postojanje duše u čovjeku, metafizičke je i teološke prirode jer je riječ o stvarnosti koja nadilazi prirodne činjenice.¹²⁸

„Tko bi od Darwina zahtijevao da dokaže kako biološka vrsta *homo sapiens* ima poseban ontološki status, taj bi prethodno također morao od njega zahtijevati da napusti vlastitu metodu i vlastito epistemološko polazište. Tada Darwin više ne bi bio prirodoslovac nego metafizičar ili teolog.“¹²⁹

Dakle, posao prirodoslovca nije utvrđivati posebni ontološki status nekog stvorenja. Ako prirodoslovac želi biti vjeran svom području znanosti onda za njega stoje na raspolaganju vlastita metoda i vlastito epistemološko polazište, a sve izvan toga više nije predmet prirodne znanosti nego filozofije.¹³⁰ Darwin je zakonito pokušao dokazati da se i čovjek, kao biološka vrsta, razvio iz nižih životinjskih oblika. No, na temelju obrade prirodnih činjenica on dokazuje samo da se razvio, ali ne odgovara na pitanje smisla – zašto se razvio niti odgovara na pitanje postojanja duše u čovjeku.¹³¹

¹²⁷ Usp. T. MATULIĆ, *Bog i evolucija*, 85.

¹²⁸ Usp. ISTI, Charles Darwin o podrijetlu čovjeka: teološko propitivanje metode i argumenata, 589.

¹²⁹ *Isto*, 591.

¹³⁰ Usp. *isto*, 592.

¹³¹ Usp. *isto*, 596.

U tradicionalnoj teologiji stvaranja pozornost je imao drugi biblijski prikaz stvaranja čovjeka u kojem se jasno naglašava da čovjekov život svoje podrijetlo ima u Bogu: „Jahve, Bog, napravi čovjeka od praha zemaljskog i u nosnice mu udahne dah života. Tako postane čovjek živa duša.“ (Post 2,7). Izričaj da je čovjek stvoren od praha zemaljskog nije imalo neku posebnu teološku težinu u uvriježenom shvaćanju podrijetla i nastanka čovjeka. Hermeneutika je više stavljala naglasak na biblijsku tvrdnju prema kojoj je čovjek tek Božjim dahom dobio život, postao je živa duša.¹³² S obzirom na to da je slika evolutivnog nastanka svijeta i čovjeka pozdravljena od strane crkvenog učiteljstva, taj naglasak dobiva na još većoj važnosti, ali postaje i poteškoća. Naime, s razvojem kršćanske antropologije i sustavnog nauka o stvaranju čovjeka teologija postaje svjesnija svojih ograničenja u teološkom istraživanju neposrednog stvaranja ljudske duše.¹³³

Hominizacija je filozofsko-teološki pojam kojim se definiraju karakteristike koje čovjeka čine čovjekom kao bitno različitom vrstom od životinja od kojih je nastao. Hominizaciju možemo nazvati još i očovječenjem unutar biološke evolucije. Antropogenička hominizacija nastoji dati odgovor na pitanja kada se, pod kojim uvjetima i s kojim karakteristikama pojavio čovjek kao nova živa vrsta s vlastitom ontologijom u svjetlu prirodne evolucije. Hominizaciju treba razlikovati od humanizacije ili uljuđivanja. Ova potonja istražuje odgovore na vrijednosna pitanja o čovjekovu dostojanstvu, moralu, religiji, simbolima, jeziku i slično. Matulić je razliku između ovih pojmova slikovito približio s primjerom trenutne ruske agresije na ukrajinsku državu i narod. Naime, agresija se događa usred završenog procesa hominizacije (očovječenja), ali istodobno dokazuje kako proces humanizacije (uljuđivanja) još uvijek, nažalost, nije završen. Pitanje hominizacije i dalje je neriješeno te se traže najprikladnija filozofijsko-teologijska tumačenja unutar prirodne evolucije u svjetlu Božjeg djelovanja u svijetu. U traženju odgovora na ovo pitanje ne očekuje se da teorija evolucije prihvati i u svoje tumačenje ugradi nauk biblijske antropologije već samo kritičko preispitivanje apsolutnih zahtjeva neodarvinističkog materijalizma kao

¹³² Usp. *isto*, 587-588.

¹³³ Usp. T. MATULIĆ, *Bog i evolucija*, 86.

totalnog svjetonazora koji radikalno isključuje mogućnost božanske uzročnosti i svrhovitosti u prirodi.¹³⁴

Pojam animacije podrazumijeva trenutak ulijevanja individualne razumske duše u ljudsko tijelo pa je riječ o oduhovljenju materije. Budući da duh ne može nastati iz materije onda se pitanje o hominizaciji i animaciji pokazuje srodnim jer hominizacija kao odgovor na pitanje o nastanku ljudske vrste nužno uključuje animaciju kao odgovor o nastanku pojedinačne ljudske osobe. Dakle, odgovor na pitanje o animaciji pretpostavlja postojanje odgovora na pitanje hominizacije.¹³⁵

Ono što čovjeka čini čovjekom teologija to shvaća, na tragu riječi Pape Pia XII., na način nadnaravnog zahvata kojim Bog neposredno stvara individualnu duhovnu dušu.¹³⁶ Teologija stvaranja naučava kako je ključan trenutak u evoluciji, trenutak u kojem se čovjek uzdigao iznad nižih organizama, onaj kada je čovjek dobio dušu. Riječ je o takozvanom ontološkom skoku. Prema tome u procesu evolucije, čovjek nije postao čovjekom isključivo razvojem materije već zahvaljujući Božjem djelovanju stvaranja duše. Pojam duše u teološkom načinu govora izražava da Bog samo s čovjekom i sa svakim čovjekom, od početka njegova postojanja uspostavlja osobni odnos i na taj ga način uzdiže iz isključivo materijalne razine na duhovnu razinu života.¹³⁷ Na taj način potvrđuje se i dokazuje osobno i relacijsko Božje djelovanje u stvaranju koje vrhunac dostiže u ljudskoj osobi stvorenoj na sliku Božju koja je kao takva osposobljena za sudjelovanje u božanskoj naravi.¹³⁸

U procesu evolucije razvidni su lanci uzročnosti koji djeluju od početka povijesti svemira, ali ta činjenica ne isključuje mogućnost neposrednog Božjeg djelovanja u stvorenju koja katolička teologija potvrđuje u događaju nastanka ljudske duše. Taj događaj nije moguće utvrditi čisto empirijskim dokazima nego se treba pripisati posebnom Božjem zahvatu. Na tragu rečenoga treba biti oprezan i ne shvaćati ovo tek kao popunjavanje praznina na koje prirodna znanost u ovom trenutku nema odgovore koje bi mogla empirijski potkrijepiti.

¹³⁴ Usp. *isto*, 181-185.

¹³⁵ Usp. *isto*, 194-196.

¹³⁶ Usp. T. MATULIĆ, Charles Darwin o podrijetlu čovjeka: teološko propitivanje metode i argumenata, 606.

¹³⁷ Usp. HRVATSKA BISKUPSKA KONFERENCIJA, *Čovjek stvoren „na sliku Božju“ – njegova veličina i poziv – Vijeće HBK za nauk vjere*, Zagreb, 2019., dostupno na: <https://hbk.hr/dokumenti-hbk/čovjek-stvoren-na-sliku-bozju-njegova-velicina-i-poziv-vijece-hbk-za-nauk-vjere/> (pristupljeno: 16. 12. 2024.).

¹³⁸ Usp. T. MATULIĆ, *Bog i evolucija*, 88.

Ispravno je shvaćanje da je Bog na početku stvorio sve nužne pretpostavke za pojavu čovjeka koja je uslijedila tijekom povijesti svemira. Pojava čovjeka jedinstven je događaj prijelaza na duhovno.¹³⁹

Budući da duhovno ne može nastati iz materijalnoga, jer duh i materija bitno se razlikuju, filozofijski se to shvaća kao ontološki skok, a teologijski kao neposredan Božji zahvat stvaranja duhovne duše. U mišljenju ostaje problem usklađivanja razvoja ljudskog tijela kroz evoluciju sa stvaranjem ljudske duše u određenom trenutku tog prirodnog procesa. Teološki se pretpostavlja da se to dogodilo, ali kada se to dogodilo to se ne može ustvrditi na temelju čisto empirijskih dokaza evolucije budući da uključuje posebni Božji zahvat.

Dva su moguća tumačenja nastanka čovjeka:

1. Gradualističko tumačenje: tijelo se razvilo od već postojeće žive vrste do određenog stupnja. Nakon toga posebnim Božjim zahvatom stvorena je duša te se tada pojavljuje živo biće druge vrste – čovjek. Prema gradualističkoj logici tumačenja ljudska osoba stvorena je u dva dijela.
2. Simultanističko tumačenje: i tijelo i duša nastali su istodobno, tvoreći realno jedinstvo ljudske osobe.

U mišljenju ostaje problem kako uskladiti razvoj ljudskog tijela kroz evoluciju sa stvaranjem ljudske duše u određenom trenutku tog prirodnog procesa. Teološki se pretpostavlja da se to dogodilo, ali kada se dogodilo ne se može utvrditi na temelju empirijskih dokaza prirodnih znanosti jer je riječ o posebnom Božjem zahvatu koji izmiče dokazivosti. Teorija evolucije ne može empirijski dokazati ontološki skok u pojavi čovjeka, nego ga samo treba pretpostaviti jer se s čovjekom pojavljuje duhovna razina koja ne može nastati iz materijalne razine.¹⁴⁰ Matulić je jasna stava da na sva pitanja koja se odnose na činjenice prirodne evolucije odgovore treba tražiti od evolucijske biologije i paleoantropologije, a za sve što se odnosi na hominizaciju odnosno na prijelaz praga

¹³⁹ Usp. *isto*, 89-90.

¹⁴⁰ Usp. *isto*, 90-91.

ljudskosti odgovore treba tražiti u filozofiji i teologiji jer čovjek kao biološka vrsta koja se pojavila u prirodi sa sobom nosi i pojavu smisla, duha, inteligencije i slobode.¹⁴¹

Ovaj suvremeni hrvatski teolog mišljenja je da teološka antropologija, usprkos korištenju govora koji nema uporište u stvarnosti, i dalje jest teologija, no, upravo zbog toga nastaje problem. Naime, teološka antropologija nastoji iznijeti Božje, a ne ljudsko gledanje na čovjeka. To je glavni i presudni razlog zašto bi teološka antropologija trebala samu sebe očistiti od nerazumljivih objašnjenja. Teološka antropologija s jedne strane nastoji pozivati na Stvoritelja, dok s druge zaboravlja istražiti današnje čovjekovo samorazumijevanje koje samo po sebi nije protiv Boga, čak i ako se odvija bez Boga. Ne može se očekivati od suvremenog, sekulariziranog, obrazovanog, skeptičnog čovjeka prihvaćanje teoloških objašnjenja o stvaranju svemira, života i čovjeka koja su posve drugačija od onoga što je prikazano u biblijskim i tradicionalnim teološkim opisima. Matulić oprezno i s blagošću, baš kako je uputio Ratzinger – pipajući, pristupa ovoj temi kada kaže da prije nego li se išta o čovjeku izrekne, pa makar i u svjetlu vjere, čovjeka se treba upoznati onako i onakvim kakvim ga poznaje Bog, a to je savršeno i cjelovito. S obzirom na suvremene spoznaje o čovjeku teologija se nalazi na plodnom tlu kako bi savršeno i cjelovito progovorila o čovjeku. Uzimajući u obzir vjeru u stvaranje koja ispovijeda da je čovjek stvoren na sliku Božju može se dosegnuti razlog krivih teoloških predodžbi čovjeka. One nastaju jer su i predodžbe o Bogu iskrivljene. Problem je jer teološka antropologija govori o čovjeku polazeći od Boga, ne obratno.¹⁴²

Govoreći o božanskom stvaranju, ono samo iz Božje perspektive posjeduje savršeni smisao i značenje. Ljudska perspektiva o stvaranju koja se nastoji izreći teološkim pojmovima istodobno izriče teološku različitost u samome Bogu. Zbog čovjekove nesposobnosti potpunog izricanja Božje biti te Božjeg dostojanstva i časti o stvaranju svemira, života i čovjeka treba govoriti jezikom kojega danas poznajemo kako bi doprli do srca ljudi koja danas često pokazuju manjak muzikalnosti za teološka objašnjenja nastanka svijeta.¹⁴³

¹⁴¹ Usp. *isto*, 93-94.

¹⁴² Usp. *isto*, 402-403.

¹⁴³ Usp. *isto*, 404.

U uvodu svoje knjige *Bog i evolucija* Matulić se obraća prirodoznanstvenicima jezikom kojega i oni poznaju te im upućuje ohrabrujuće riječi:

„Stoga navješćujemo da ne budete razočarani što Stvoritelja ne možete dohvatiti u prirodi kao bilo koji drugi prirodni objekt koji časno i neumorno istražujete, nego da ostanete ustrajni u zdravome optimizmu da svijet nije besmislen. Stvoritelja možete dohvatiti u iskrenome divljenju prirodnome redu i čudesnoj spoznatljivosti prirode, naslućujući njegovu blizinu i približavajući mu se upravo posredstvom otkrivanja znanstvene istine, koja nije jedina, ali ni posljednja istina o svemiru, čovjeku i životu.“¹⁴⁴

¹⁴⁴ Isto, 18.

Zaključak

Charles Darwin bio je jedan od najvažnijih znanstvenika koji je, nakon Galileia, značajno potresao dotadašnju biblijsku sliku svijeta. Još od antičkih vremena vodile su se rasprave o stalnosti i promjenjivosti života, no kako biologija nije postojala kao zasebna znanost, tim su se pitanjima bavili filozofi. S pojavom kršćanstva koje je utemeljeno na Bibliji usvojeno je uvjerenje da svijet ima svoj početak, stvoren Božjom voljom, te da su sve vrste živih bića nastale u ovom sadašnjem obliku, nepromjenjive od trenutka stvaranja. Ovo je shvaćanje dominiralo sve do 19. stoljeća. Preokret se dogodio s objavom Darwinovog ključnog djela *Postanak vrsta*. Argumenti izneseni u knjizi potaknuli su mnoge na prihvaćanje Darwinove teorije o tome da su se vrste međusobno mijenjale tijekom povijesti i da taj proces evolucije i dalje traje. Iako Darwin nikada nije negirao postojanje Stvoritelja, nije prihvaćao ideju nadnaravnog uplitanja u evolucijski proces. Iz njegovih djela može se zaključiti da je evoluciju smatrao prirodnim procesom, ali i mogućim djelom Stvoritelja koji je djelovao kroz prirodne zakone. Međutim, taj je aspekt često bio zanemaren, dok je Darwinova teorija evolucije instrumentalizirana kako bi se prikazala kao dokaz protiv postojanja Boga i kao kritika Crkve. Nepovjerenje prema Crkvi dodatno je bilo potaknuto postupanjima prema znanstvenicima poput Galileia, Kopernika i Giordana Bruna, čime je sukob između znanosti i vjere postao još izraženiji.

S obzirom na neodarwinizme koji su teoriju evolucije zloupotrijebili kako bi opravdali pojedine ideologije čemu svjedoči i činjenica da novi ateizam apologiju traži pod okriljem teorije evolucije, uočava se nepravednost prema teoriji evolucije i njenom začetniku. Dobiva se dojam kao da je ono što teorija evolucije jest u sebi izgubljeno u ateističkom nadmetanju. Zato je u radu elaboriranje teorije evolucije zauzelo mjesto. Kako bi se u trećem poglavlju prikazalo Ratzingerovo usporedno razmišljanje o teoriji evolucije i teologije stvaranja logično se učinilo u drugom poglavlju prikazati teologiju stvaranja tog teologa.

Ratzinger je ukazao na problem da su godine pristajanja uz materijalistički evolucionizam ozbiljno doprinijele nestanku teologije stvaranja. Zato je uputio poziv teolozima da ožive ovu granu. Crkva i narod hodočasnici su prema nebu, ali, prema riječima

ovog pape, čovjek ne može znati kamo ide ukoliko ne zna odakle dolazi. Osim toga, ako Crkva nema jasan stav o početku nema legitimitet govoriti o vječnosti.

Slučajnost i pojam duše dvije su stvari koje se mogu izdvojiti kao problem vjernika da prionu uz teoriju evolucije. Čovjek nipošto nije plod slučaja već je od Boga željen i stvoren. Također, čovjek je tijelo i duša. Ono vidljivo pripada prirodnoj znanosti i evoluciji za istražiti, a duša teologiji uzimajući ozbiljno u obzir jedinstvo čovjeka. Važno je naglasiti da materija može biti podložna evoluciji, ali duša ne, budući da duhovno ne može nastati iz materijalnog. Prema tome, pojava čovjeka jedinstven je događaj prijelaza na duhovno. Dakle, čovjek postaje čovjekom u trenutku stvaranja duše ili, s druge strane, u trenutku pripajanja tijela duši.

Prema onome što je prikazano u ovom diplomskom radu zaključno se može reći kako Crkva nipošto nije protivna teoriji evolucije i znanstvenicima koji svjesno ili nesvjesno istražuju čudesna Božja djela. Ideja stvaranja u svoj prostor može primiti teoriju evolucije. Ipak, s obzirom na brojna prisvajanja i shvaćanja evolucije, kršćani moraju mudro promisliti je li ono evolutivno shvaćanje uz koje pristaju, u sebi veliča besmisao i slučaj. Također u obzir treba uzeti da vjera u stvaranje s pogledom na evolutivno poimanje svijeta u središte stavlja ključan trenutak u kojemu Bog stvara čovjeku dušu.

BIBLIOGRAFIJA

- Adam, u: S. RAVLIĆ i dr. (ur.), *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <https://www.enciklopedija.hr/clanak/360> (pristupljeno 27. 10. 2024.).
- BALABANIĆ, Josip, Bog Stvoritelj u djelu Charlesa Darwina, u: *Nova prisutnost* 7(2009.)3, 351-371.
- BARČIĆ, Berard, Pojava čovjeka na zemlji, u: *Crkva u svijetu* 26(1991.)2-3, 207-214.
- ČATIĆ, Ivica, Načinimo čovjeka... (Post 1,26). Antropološki naglasci u Post 1,1-2,4a, u: *Diacovensia* 19(2011.)2, 171-213.
- ČATIĆ, Ivica, *Prvi izvještaj o stvaranju čovjeka (Post 1,1 – 2,4a)*, <https://www.vjeraidjela.com/prvi-izvjestaj-o-stvaranju-covjeka-post-11-24a/> (pristupljeno: 2. 12. 2024.).
- Čovjek, u: *Hrvatska enciklopedija*, II, Zagreb, 2000., 696-699.
- DARWIN, Charles, *Podrijetlo čovjeka i odabir ovisan o spolu*, I, Zagreb, 2007.
- DARWIN, Charles, *Podrijetlo čovjeka i odabir ovisan o spolu*, II, Zagreb, 2007.
- DARWIN, Charles, *Postanak vrsta*, Zagreb, 2000.
- DARWIN, Charles, *Put jednog prirodoslovca*, Zagreb, 1922.
- Deizam, u: S. RAVLIĆ i dr. (ur.), *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <https://www.enciklopedija.hr/clanak/deizam> (pristupljeno 13. 12. 2024.).
- DOLONEC, Franjo, PAVLETIĆ, Jela, EHRLICH, Ivo, *Nauka o evoluciji. Za VIII. razred gimnazije*, Zagreb, 1947.
- FACCHINI, Fiorenzo, *Izazovi evolucije. Sklad između znanosti i vjere*, Zagreb, 2011.
- FACCHINI, Fiorenzo, *Stazama evolucije čovječanstva*, Zagreb, 1996.

- HALILOVIĆ, Safvet, *Teorija evolucije: Nauka ili podvala?*, <https://islamskazajednica.ba/aktuelno-arhiva/13543-teorija-evolucije-nauka-ili-podvala> (pristupljeno: 13. 3. 2024.).
- HORVAT, Saša, PAVLIĆ, Richard, Teološka antropologija pred izazovom (evolutivne) kognitivne znanosti o religiji, u: *Diacovensia* 28(2020.)3, 303-317.
- HRVATSKA BISKUPSKA KONFERENCIJA, *Čovjek stvoren „na sliku Božju“ – njegova veličina i poziv – Vijeće HBK za nauk vjere*, Zagreb, 2019., <https://hbk.hr/dokumenti-hbk/čovjek-stvoren-na-sliku-bozju-njegova-velicina-i-poziv-vijece-hbk-za-nauk-vjere/> (pristupljeno: 16. 12. 2024.).
- <https://www.linnean.org/the-society> (pristupljeno: 20. 3. 2024.).
- IVAN PAVAO II., *Fides et ratio – Vjera i razum. Enciklika svim biskupima katoličke Crkve o odnosu vjere i razuma*, Zagreb, 1999.
- KEŠINA, Ivan, *Stvaranje evolucijom*, Split, 2012.
- KEŠINA, Ivan, Stvaranje i evolucija, u: *Bogoslovska smotra* 76(2006.)2, 363-394.
- KEŠINA, Ivan, Vjera i nevjera u životu i djelu Charlesa Darwina, u: *Crkva u svijetu* 37(2002.)3, 296-319.
- LÖFFLER, Winfried, Spektar darvinizma. Pojmovna i znanstveno-teoretska pojašnjenja, u: *Diacovensia* 20(2012.)1, 7-24.
- MATULIĆ, Tonči, *Bog i evolucija*, Zagreb, 2024.
- MATULIĆ, Tonči, Charles Darwin o podrijetlu čovjeka: teološko propitivanje metode i argumenata, u: *Bogoslovska smotra* 78(2008.)3, 583-619.
- MATULIĆ, Tonči, Pojava i značenje novog ateizma. Je li posrijedi stvarna provokacija vjeri i teologiji?, u: *Crkva u svijetu* 45(2010.)4, 438-466.
- NEMET, Ladislav, *Teologija stvaranja*, Zagreb, 2003.
- PAAR, Vladimir, Odnos znanosti i vjere (Z-paradoks), u: P. ARAČIĆ (ur.), *Teologija u dijalogu s drugim znanostima. Zbornik radova znanstvenog simpozija s*

međunarodnim sudjelovanjem o 200. obljetnici filozofsko-teološkog studija u Đakovu, 1806. – 2006., Đakovo, 2008., 217-244.

PAAR, Vladimir, u: S. RAVLIĆ i dr. (ur.), *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <https://www.enciklopedija.hr/clanak/paar-vladimir> (pristupljeno 12. 12. 2024.).

PAVLIĆ, Richard, VLAHOVIĆ, Martina, Čovjek – slika Božja. Teološka interpretacija i suvremeni izazovi, u: *Riječki teološki časopis* 50(2017.)2, 359-386.

RADIĆ, Stjepan, Neki kontekstualno-ideološki aspekti Darwinove teorije evolucije s obzirom na njeno nastajanje i promoviranje, u: *Diacovensia* 20(2012.)1, 75-91.

RATZINGER, Joseph, *Bog Isusa Krista. Razmatrajmo o trojedinom Bogu*, Zagreb, 2005.

RATZINGER, Joseph, *Dogma i navještaj*, Zagreb, 2011.

RATZINGER, Joseph, *Naučiti vjerovati. Duhovna poruka nade i ohrabrenja*, Split, 2013.

RATZINGER, Joseph, *U početku stvori Bog. Promišljanje o stvaranju i grijehu*, Split, 2008.

RATZINGER, Joseph, *Uvod u kršćanstvo*, Zagreb, 2002.

REBIĆ, Adalbert, Teološki pogledi na stvaranje čovjeka, u: *Bogoslovska smotra* 40(1970.)4, 349-364.